

Nedslaget av statspietismen og gjeninnføringen av konfirmasjonen i Danmark-Norge

Øyvind Gundersen

VID vitenskapelige høgskole

Stavanger

Masteroppgave

Master i teologi

(MTHEOL-342-1 17v)

Antall ord: 25 900

16.05.17

Forord.

En stor utfordring i arbeidet med å skrive denne oppgaven har det vært at jeg er diagnostisert med spesifikke lese og skrive vansker. Oppgaven har på grunn av dette blitt ett arbeidsomt og tidkrevende prosjekt. En stor takk til min veileder Torstein Jørgensen som har brukt av sin egen arbeidstid på og rette skrivefeil. Takk også til alle andre som har korthetlest deler av oppgaven. Uten deres hjelp ville teksten knapt vært leselig.

Innholdsfortegnelse

Kapittel 1 – Innledning	4
Problemstilling.....	4
Avgrensninger.....	5
Kilder og metode	6
Kapittel 2 – Reformasjon: Fra sakrament til trosopplæring?	7
Konfirmasjonen som sakrament i den katolske kirke	7
Katekismeopplæring, konfirmasjonstanken hos Luther og reformatorene.....	9
Peder Palladius og konfirmasjonen i Danmark-Norge	11
Kapittel 3 – Innføring av eneveldet og læremessig konsolidering	11
Den adiaforistiske strid og Niels Hemmingsen.....	11
Krig: Christian IV, trettiårskrigen kommer til Danmark-Norge.....	14
Fredrik III og enevelkets innførelse	16
Hans Povlsen Resen, katekisme opplæring og ønske om konfirmasjon	18
Kapittel 4 – Pietismen fra Tyskland til Danmark-Norge.	19
Pietismens begynnelse ved Phillip Jakob Spener	19
Francke, skoledannelse og konfirmasjon	21
Zinzendorf og den radikale pietismen.....	21
Tysk pietismes kontakt med dansk-norsk konger	23
Den store nordiske krig. Pietismen styrker grepet.....	28
De kongelige skoler rytterskolene.....	29
Det Kongelige Vaisenhus	32
Ønske om reformer fra syvstjernen og Thomas von Westen	35
Kapittel 5 - Christian VI, og nedslaget av statspietismen	37
Peder Hersleb som dominerende i den teologiske debatten	37
Ny konge nye tider, pietisme som statsreligion	41
Kapittel 6 – Innføring av konfirmasjonen	55
Christian VIs innføring av konfirmasjonen	55
Læreboken: Pontoppidans Sannhet til Gudfryktighet.....	60
Intensjon og utvikling i pietistisk konfirmasjonspraksis	63
Kapittel 7 Avslutning.....	64
Apendix.....	67
Konfirmasjons forordningen av 1736	67
Litteratur.....	75

Kapittel 1 – Innledning

Problemstilling

Oppgaven vil søke å belyse den kirkehistoriske epoken i Danmark og Norge som kalles statspietismen og vil særlig fokusere på en av epokens viktigste reformer, gjeninnføringen av konfirmasjonen. Dette er en epoke det er skrevet mye om i dansk og norsk kirkehistorie men som likevel synes å ha forsvunnet litt fra den allmenne bevisstheten, også til en viss grad blant teologer. Bruker man begrepet pietismen vil folk ofte ha umiddelbare assosiasjoner knyttet til det, og de vil sjeldent være overveiende positive. Bruker man i midlertid begrepet statspietismen vil de fleste etter min erfaring lure på hva det er for noe. Jeg ønsker derfor å bruke denne oppgaven til og belyse denne kirkehistoriske epoken, og se hva som lå til grunn for den og hvordan den utartet seg på godt og vondt. Jeg ønsker også å se litt på hvilke konsekvenser denne epoken hadde for kommende kultur eller kirkehistoriske epoker, særlig den påfølgende opplysningstiden. Hvordan disse to epokene hang sammen og om den ene kan ha vært med og legge grunnlaget for den andre. Gjennom dette ønsker jeg å øke min forståelse av hvordan den pietistiske epoken kan ha vært med på å forme det samfunnet vi lever i nå, noe jeg regner med at en må ha gjort.

Det er vanlig å datere pietismen som epoke fra ca. 1700 og rundt omkring 1750. Mens epoken som jeg refererer til som statspietismen hovedsakelig dreier seg om Christian VI's regjeringstid fra 1730 til 1746. Grunnen til at denne epoken skiller seg ut som en egen epoke innen pietismen var at kongen selv så tydelig gav uttrykk for sine pietistiske sympatier og standpunkter, og at perioden på grunn av dette satte pietistene i maktens sentrum. Perioden var i stor grad ikke bare preget av pietistiske vekkelser men også pietistisk preget lovgivning og reformer. Dette begynte allerede med Fredrik IV og særlig hans arbeid for allmenn utdanning og fattigvesen. Hans støtte til hedningmisjon tilskrives også som regel pietistisk innflytelse. Men det var først under Christian VI at den pietistiske innflytelsen ble absolutt gjennomgående. Når man skal se på den pietistiske innflytelsen på samfunnet er det som nevnt skole og utdanning som blir stående som det kanskje mest fremtredende aspektet. Og av de pietistiske reformer og lovgivning er det særlig konfirmasjonen som ansees og ha hatt virkelig stor betydning på dette området. Gjeninnføringen av konfirmasjonen, som blant teologer kanskje burde være velkjent, ser ut til å være et område

som virker og ha forsvunnet litt fra allmenn bevissthet. Når jeg har fortalt andre om tittelen på min oppgave har en gjennomgående respons også fra personer med teologisk utdannelse vært; «konfirmasjonen, den ble gjeninnført ja». Dette fremstår derfor for meg som et området det er verdt og sette seg litt inn i og forsøke å belyse.

Pietismen som epoke, statspietismen med dens påfølgende gjeninnføringen av konfirmasjonen, er et resultat av en teologiske og historisk utvikling over flere hundre år. I oppgaven begynner jeg med å forklare hvorfor katolisismens form for konfirmasjon ble avvirket ved reformasjonen, og Luthers forhold til konfirmasjonen. Så følger jeg et teologisk spor fra reformasjonstiden og Luther, via ortodoksien å teologer som Niels Hemmingsen og Hans Paulodan Resen. Parallelt med dette følger jeg et historisk spor, hvor jeg blant annet ser på hvordan hendelser som fremveksten av eneveldet fikk betydning for kongens posisjon, og mulighet til å innføre konfirmasjon i Danmark-Norge. Jeg ser også på hvordan forholdet var mellom pietismen og den forutgående epoken ortodoksien, og til en viss grad den påfølgende opplysningstiden. Mens oppgavens avsluttende kapittel tar for seg selve innføringen av og innholdet i den nye pietistiske konfirmasjonen.

Avgrensninger

Oppgaven har som mål å forklare gjeninnføringen av konfirmasjon i Danmark-Norge. Samt å redegjøre for den epoken som er kjent som statspietismen og hadde sitt tyngdepunkt under kong Christian VI's regjeringstid. Jeg har valgt å omhandle både Danmark og Norge fordi deres historie under statspietismen på 1700-tallet og århundrene som leder opp til denne er svært nært sammenvevd under felles konger. De fleste reformer som fant sted i Norge på denne tiden kom som en direkte konsekvens av hendelser og politiske vedtak som fant sted i det styrende Danmark. Samtidig er det nødvendig å ha med pietismens og reformasjonens opphav i Tyskland for å forstå hendelsene i Danmark-Norge. Jeg kommer også til en viss grad å gjøre rede for den forutgående kirkehistoriske epoke kjent som ortodoksien. Men jeg har forsøkt å holde denne diskusjonen til kun de delene som er nødvendige for å forstå min problemstilling. Og det samme gjelder for fremveksten av den nye opplysningstankegang som var begynt å gjøre seg gjeldende og spire på denne tiden, og avløste pietismen som kirke eller kulturhistorisk epoke da den slo ut i full blomst på slutten av 1700 tallet.

Kilder og metode

Oppgaven bruker litteraturstudie som metode, og jeg kommer i hovedsak til og forholde meg til det man må kunne kalle autoritative kirkehistoriske verker, men når det kommer til selve innføringen av konfirmasjonen kommer jeg til å ta for meg noen primærkilder fra epoken. Det er da hovedsakelig snakk om Pontoppidans forklaringer til Luthers lille katekisme, samt et utkast av det nye konfirmasjons forordningen som ble innført. Denne forordningen blir lagt ved som apendix i oppgaven, men på grunn av lengden blir biskop Worms forbønn som ville utgjort rundt om kring femti prosent av teksten utelatt. Det mest utførlige og dyptgående av de kirkehistoriske verkene som var relevante for min oppgave viste seg å være det svært omfattende og grundige krikhistoriske verket, *Den Danske kirkes historie*. Relevante bind fra dette verket blir derfor den viktigste kilden til de historiske hendelsene som fant sted i perioden jeg tar for meg. Men også Andreas Aarflots *Norsk Kirke Historie* og Lorenz Bergmanns *Kirkehistorie* blir sentrale kilder i oppgaven. Når det kommer til konfirmasjonen fant jeg og ett hefte skrevet av Bjarne Hareide som tok for seg det meste som var relevant og vite i forhold til dette på en svært utførlig måte. Og når jeg har sammenlignet forskjellige verk som tar for seg de historiske hendelsene i epoken og konfirmasjonen, virker de i stor grad og ta for seg de samme tingene med litt varierende fokus. Så det ser ut til å være ganske så bred konsensus om hvilke elementer som er viktige å belyse, og hvilke historiske hendelser som faktisk fant sted.

Det at jeg i oppgaven i stor grad benytter meg av kirkehistoriske verker og altså sekundære kilder har en styrke i at mye av det tidkrevende arbeidet med å hente inn og analysere forskjellige historiske kilder allerede er gjort, og at man derfor får muligheten til å gi en mye mere vidtfavnende fremstilling av de historiske hendelsene over en lengere tidsperiode en man ellers ville fått til, med den begrensede tiden man har på seg til og skrive oppgaven. En av svakhetene vil bli at man i stor grad blir avhengig av andres tolkning og fremstilling av de historiske hendelsene og må gjøre sin egen analyse på bakgrunn av disse. Når det kommer til den aktuelle epoken oppgaven tar for seg er det i midlertid svært mange grundige og anerkjente historie verk og ta for seg, så om man sammenligner disse og ser på hvorvidt det er konsensus dem imellom kan man kjenne seg ganske sikker på at de forskjellige fakta, fremstillinger, og analyser, er relativt gode og utbredt aksepterte. Oppgaven står imidlertid i

fare for å bli litt lite original og komme med lite ny informasjon. Dette synes jeg selv er helt greit da mitt mål i like stor grad er og belyse den aktuelle epoken for meg selv og andre. Om jeg skulle oppdage noe nytt i prosessen får det bli å regne som en bonus.

Flesteparten av de sentrale kildene jeg endte opp med i oppgaven viste seg å være skrevet på seksti og tidlig på sytti tallet, noe som ikke er og regne for særlig gammelt i denne sammenhengen. Men jeg har også lest meg opp på eldre kilder som Ivar Welles *kirkens historie* og A. Chr. Bangs *Den norske kirkes historie*.¹ Men disse viste seg også i stor grad å være i tråd med den rådende fremstilling av historien og ble i liten grad brukt i oppgaven. Den eneste av de virkelig gamle kildene som gikk så i dybden at den fikk en sentral plass i oppgaven var Michael Neiiendams utgivelse om Erik Pontoppidan fra 1933. Det mest interessante avviket jeg fant ved og studere disse gamle kildene var i grunnen at Ivar Welle i sin kirkehistorie fra 1929 så seg nødt til og gjøre rede for tidens raselære, og hvordan tidens vitenskapsmenn anvendte den i sin begrunnelse for at lutherdommen hadde fått feste blant de nordiske folk². Hans kraftige understrekning av denne teoriens manglende begrunnelse, og fremstilling av den som svært spekulativ, får det for meg imidlertid til å fremstå som noe han har sett seg tvunget til og ta med, for at hans verk skulle kunne ansees som et godt akademisk og vitenskaplig arbeid. Dette fant jeg ikke igjen noe annet sted, og det hadde i grunnen vært et interessant emne for en annen oppgave.

Kapittel 2 – Reformasjon: Fra sakrament til trosopplæring?

Konfirmasjonen som sakrament i den katolske kirke

I den katolske kirke er konfirmasjonen ett av syv sakramenter, samtidig er det en utvikling bak dette synet. Det som ble konfirmasjonsritualet ble sett på som en nødvendig utfyllelse av dåpen. Dåpen ble ansett som renselsesbadet som gav syndsforlatelse og gjenfødelse, mens den påfølgende salving med olje og håndspåleggelse ble sett på som sakrament hvor Den Hellige Ånd ble helt eller delvis meddelt, og som gav styrke til tjeneste i denne verden. Åndsmeddelelsen eller i alle fall den styrking av Den Hellige Ånds gaver som man mente hørte til konfirmasjonssakramentet var nødvendig for å få styrke til å leve ett kristent liv i kamp mot synden. Det nytestamentlige skrift grunnlaget for denne tankegangen fant man

---

¹ Bang A. Chr. *Den norske kirkes historie*. Gyldendalske boghandel nordisk forlag. Kristiania, 1912

² Welle Ivar. *Kirkens Historie, Bind 1*. Lutherstiftelsens forlag. Oslo, 1929. Side. 457

hovedsakelig i Apostlenes gjerninger kapittel 8. Om Fillip som døper i Samaria, men han døypte bare i Herren Jesu navn. Og Peter og Johannes reiser ned fra Jerusalem for å be om at de må få Den Hellige Ånd. Dette skjer ved håndspåleggelse av apostlene (Apgj: 8,17). Og i Apostlenes gjerninger kapittel 19. Der Paulus møter noen av døperen Johannes disipler som bare er døpt med Johannes- dåpen og derfor enda ikke har fått Den Hellige Ånd. Her blir det faktisk snakk om en gjendåp til Herren Jesu navn, og Den Hellige Ånd kommer over dem ved håndspåleggelse av Paulus (Apgj: 19,6).

Det er hevdet at det i den første kristne kirkes tid var vanlig å praktisere dåp med påfølgende salving og håndspåleggelse. Den tidlige kirke faderen Cyprian hevdet i år 256 at åndsmeddelelsen som fullbyrder dåpen skjer ved biskopenes håndspåleggelse³.

Håndspåleggelsen i forbindelse med dåpen antar man at opprinnelig var direkte knyttet til selve dåpshandlingen. I følge Bjarne Hareide ut i fra studier av NT og de tidligste oldkirkelige dokumentene som Didache, forelå ikke selve dåpsliturgien i noen apostolisk forpliktenende form i den første kirke⁴. Men etter hvert grunnet stor kirkevekst ble det behov for en klarere embedsdeling for å rekke over alle de kirkelige handlinger, ble imidlertid dåpen og håndspåleggelsen stadig oftere ble skilt fra hverandre i tid. Prester og diakoner ute i distriktene fikk tillatelse til å døpe, mens håndspåleggelsen ble forbehold biskopene.⁵ Dåpen var nå sett på som et tilstrekkelig sakrament til frelse, mens det åpnet veien for å skille ut håndspåleggelsen som et selvstendig sakrament knyttet opp til åndsmeddelelse⁶.

Også barnedåpens fremvekst forsterket tendensen med å skille de to elementene dåp og håndspåleggelse fra hver andre. Der det ble vanlig i Vest-Kirken og forskyve håndspåleggelsen av barnet til det hadde nådd en mere bevist alder, rundt 7 år⁷. Og når håndspåleggelsen fra 300- tallet utviklet seg til å inneholde salving med olje som segl på Den Hellige Ånd var skismaet mellom vanddåpen som renselse fra synd og håndspåleggelsen med salving som formidler av Den Hellige Ånd mer eller mindre fullstendig⁸. Men selv om termen

---

³ Hareide, Bjarne. *Konfirmasjonen foreldet eller aktuell?* Forlaget Land og Kirke. Oslo, 1971. Side 15

⁴ Hareide, *Konfirmasjonen foreldet eller aktuell?* S. 15

⁵ Hareide, *Konfirmasjonen foreldet eller aktuell?* S. 16

⁶ Hareide, *Konfirmasjonen foreldet eller aktuell?* S. 16

⁷ Hareide, *Konfirmasjonen foreldet eller aktuell?* S. 16

⁸ Hareide, *Konfirmasjonen foreldet eller aktuell?* S. 16

confirmatio ifølge Hareide blir brukt allerede ved konsilet i Orange i år 441. Blir ikke konfirmasjonen formelt stadfestet som et sakramentalt dogme før konsilet i Firenze i 1439⁹. Og Hareide betegner konfirmasjonen slik den ble forstått i Katolsk tradisjon. Som sakramentet for styrke til kristent liv og tjeneste, som en «sakramental lekmanordination»¹⁰

Katekismeopplæring, konfirmasjonstanken hos Luther og reformatorene

Luther tok selv sterk avstand fra konfirmasjonen som sakrament slik den katolske lære tilsa. Dette på grunn av at han ikke mente det fantes noe i NT som tilsa at det var innstiftet noe eget sakrament for Den Hellige Ånds meddelelse. Og han mente det svekket og «stjal nåde fra dåpen»¹¹. Det var i dåpen mann ble gjenfødt ved Den Hellige Ånd, og det var nok. Derfor gikk konfirmasjonen ut som sakrament etter reformasjonen. Men heller ikke Luther stilte seg helt avvisende til en form for konfirmasjons ritual som overgangs rite for ungdommen og forberedelse til den første nattverd. Men det måtte reskes for sakramentalt innhold. Og det vesentlige med konfirmasjonsopplæringen ble forberedelsene, trosopplæringen, eller katekisme opplæringen. Luther mente at den katolske kirken hadde sviktet sitt ansvar for tros opplæringen som skulle gi ungdommen og senere også de voksne et grunnlag å tro på og forstå evangeliet gjennom. De hadde i stedet stolt på sakramenter som de mente virket ex opere operati (ved utført handling), og forsømt opplæringen i kristentroen og forkynnelsen av evangeliet.

Hos Luther og reformatorene ble derfor det oldkirkelige og østkirkelige katekumenatet altså dåpsopplæringen motivet for konfirmasjonen. Og det var opplæring hovedsakelig i Luthers lille katekisme som ble målet. Dette skulle fungere som inngang til nattverden og det ble valgfritt om man ville avslutte opplæringen med en konfirmasjons handling av symbolsk karakter, eller en enkel katekisme eksamen. Av de sakramentale elementer som måtte renskes ut i det nye konfirmasjonsritualet, var det særlig salvingen med olje som seglet på Den Hellige Ånd som måtte vekk. Men det var også mye debatt rundt praksisen med håndspåleggelse. Og denne ble som regel valgfri og ofte praktisert, men man måtte da

---

⁹ Hareide, *Konfirmasjonen foreldet eller aktuell?* S. 17

¹⁰ Hareide, *Konfirmasjonen foreldet eller aktuell?* S. 17

¹¹ Hareide, *Konfirmasjonen foreldet eller aktuell?* S. 20

klargjøre handlingens innhold. Og dette ble bestemt til og skulle være en forbønnshandling, og ikke noe mer. Håndspåleggelsen hadde ingen funksjon ut over det eventuelle svar og velsignelse forbønnen måtte medbringe. Og man avsluttet med og lyse velsignelsen over den eller de konfirmerte. Dette synet på håndspåleggelsens innhold som intet mere en forbønnshandling mente også reformatorene og finne belegg for hos den for reformatorene kanskje viktigste kirkefaderen, som de ofte støttet seg på når det kom til deres egne teologiske synspunkter Augustin¹².

Praksisen med konfirmasjon varierte derfor innenfor de Lutherske kirkene. Men flere av de ledende teologene på Luthersk hold ivret sterkt for en reformert konfirmasjon. Blant dem kan nevnes særlig Fillip Melanchthon og Martin Bucher. Sistnevnte innførte også en form for konfirmasjon i de områdene hvor han ledet reformasjonen som Hessen og Strasbourg.

Ett annet aspekt ved ritualet som det ble diskusjon rundt var avleggelsen av løfte i forbindelse med konfirmasjonen. Dette var en praksis som Bucher innførte der han var den ledende reformator. Men ikke alle satte like stor pris på dette. Løftesavleggelsen hadde og en smak av noe gammelt og katolsk hvor avleggelse av et løfte om troskap og lydighet til den katolske kirken var et sentralt aspekt ved konfirmasjonen. Løfteavleggelsen i Buchers konfirmasjon viste seg og å ha mest betydning når det kom til kirketukten hvor den konfirmertes avlagte løfte kunne legitimere kirkens sanksjoner mot denne der det skulle bli aktuelt. Men i de mere sentrale områdene særlig der reformasjonsarbeidet var mere direkte styrt fra Wittenberg ble det ikke innført slike løftes avleggelser, ut over de løfter som allerede var avlagt av fadderne ved dåpen¹³.

Hos reformatorene var som sagt katekisme det tyngste motivet for fortsatt konfirmasjonspraksis. Denne hadde som mål og gi grunnleggende opplæring i den kristne lære og tro. Og den planlagte virkning var at den skulle føre konfirmanten frem til en kristen erkjennelse. Det ble og diskusjon rundt hvor vidt konfirmanten også skulle avlegge en personlig bekjennelse og i så fall hva denne bekjennelse skulle være rettet mot. Var det snakk om en hovedsakelig læremessig bekjennelse hvor man bekjente seg til den Lutherske

---

¹² Hareide, *Konfirmasjonen foreldet eller aktuell?* S. 42

¹³ Hareide, *Konfirmasjonen foreldet eller aktuell?* S. 41

bekjennelse, eller var det en bekjennelse av personlig tro? Den nye konfirmasjonen eller katekisme prøven fikk som regel et bekjennelsesinnslag og reformatorene ønsket at bekjennelsen skulle inneholde begge aspekter. Den fikk ofte preg av å være en læremessig bekjennelse, men man ønsket også at den skulle ha et sterkt innslag av personlig bekjennelse. Men hvor vekten ble lagt på dette punktet kom som vi skal se senere til og veksle ganske sterkt i de kommende historiske epokene.

Peder Palladius og konfirmasjonen i Danmark-Norge

I Danmark-Norge var det Christian III som innførte reformasjonen. Ved sin erobring av København i august 1536 hadde han sikret seg makten i riket. Og han gikk i gang med å skifte ut og fengsle de gamle katolske biskopene. Og ved kroningen i 1537 hadde han stadfestet sin makt over riket. I 1537 lyktes det ham også å sikre seg Johann Buggenhagen som var teologisk professor og prest i Wittenberg til og overse reformasjons arbeidet i riket. Han ble svært sentral når det kom til praktisk og få innført lutherdommen som religion i riket. Og var en viktig autoritet i revisjonsarbeidet av den første Dansk lutherske kirkeordinans¹⁴ «den rette ordinans». En annen svært sentral skikkelse fra reformasjonens første tid i Danmark er biskop Peder Palladius. Og hans kjente visitasbok fra 1541 ble for ettertiden stående som kanskje det mest innflytelsesrike skriftet fra denne perioden¹⁵. Det ble av Buggenhagen ikke innført en konfirmasjon i den Danske kirkeordinans men katekisme motivet var likevel sentralt. Og opplæring av barna ble sett på som vesentlig for at reformasjons arbeidet skulle lykkes og Lutherdommen stadfeste seg som religion i riket. Og også Palladius ivret sterkt for att man flittig måtte lære barna opp i Luthers katekisme. Og Palladius fremhever og viktigheten av en katekisme overhøring av presten som en stadfestelse av de unge før deres første altergang¹⁶.

Kapittel 3 – Innføring av eneveldet og læremessig konsolidering

Den adiaforistiske strid og Niels Hemmingsen

Ett punkt i reformasjonshistorien som muligens kan kalles ett veiskille, og som la grunnlaget for sterkere Luthersk konfesjonalisme og læremessig konsolidering er den adiaforistiske

---

¹⁴ Koch Hal og Kornerup Bjørn. *Den danske kirkes historie*. Bind 4. Gyldendalske Boghandel Nordisk Forlag, København, 1959 Side 13-16

¹⁵ Koch og Kornerup, *Den danske kirkes historie*, Bind 4, S. 50

¹⁶ Hareide, *Konfirmasjonen foreldet eller aktuell?* S. 54-55

strid. Denne striden innførte det Hal Koch og Bjørn Kornerup har kalt for «den nye lutherske ortodokse skolastikk»¹⁷. Og som oppstod i kjølvannet av en ny religionslov forfattet av Melanchthon som den katolske keiser Karl V hadde innført i Sachsen to år etter i 1548, to år etter Luthers død.

Melanchthon hadde planlagt at denne religionsloven skulle fastholde den lutherske lære. Men den gjeninnførte flere katolske skikker som blant annet den siste olje. Disse skikkene ble av den mere tverkonfesjonelt og økumenisk innstilte Melanchthon, som nok og må kunne sies å være en god del mere konfliktsky enn Luther ansett som *adiafora*¹⁸, skikker som kunne antas for fredens skyld. Verre ble det også av att Melanchthon antok et mere spiritualistisk syn på nattverden og en avvisning av Luthers spekulasjoner rundt Jesu legemlige allesteds nærværelse. Han begynte altså å nærme seg Calvin på den ene siden og Katolikkene på den andre siden, her også i synet på de gode gjerninger som fortjenestefulle i frelsesspørsmålet. Dette førte til skarpe konflikter med mere bokstavtro Lutheranere som ble omtalt som Gnesio-Lutheranere på den ene siden, og Philip Melanchthon og hans etterfølgere fillipistene på den andre siden. Gnesio-lutheranerne beskylte fillipistene for å være krypto-kalvinister som ville snike inn reformert lære.

De luthersk-ortodokse teologene satte i gang et stort teologisk arbeide for å få avgrenset den rene lære mot både katolikker, men kanskje enda viktigere mot kalvinister og fillipister. Dette endte med konkordieformelsens tilblivelse i 1577, og utgivelsen av den samlede Lutherske lære i konkordieboken i 1580. Denne polemiserte sterkt mot en hvilken som helst oppfattelse som stred med Luthers klare lære. Og den lutherske ortodoksi ble sterkt preget av teologisk systematisk arbeide på et akademisk plan, og dogmatikken og den rene lære ble det sentrale. Systematikken så på mange måter ut til å bli det viktigste i denne epoken. Og det dogmatiske arbeidet ble til tross for det offisielle synet på bibelen som Guds ufeilbarlige ord, nærmest viktigere enn skriftstudiet i den teologiske utdanningen. Dette var noe som også hadde vært et problem i middelalderens katolske skolastikk og som Luther hadde vert svært kritisk til og var ett av de oppgjørene med den katolske praksis som lå til grunn for

---

¹⁷ Koch og Kornerup, *Den danske kirkes historie. Bind 4*, S. 222

¹⁸ http://denstoredanske.dk/Sprog,_religion_og_filosofi/Filosofi/Oldtidens_filosofi/adiafora

selve reformasjonen. Likevel så dette nå ut til å ha blitt et problem også innenfor den Luthersk ortodokse skolastikk.

Et annet fenomen var at synet for folkeopplysning og utdanning havnet i andre rekke. Det var det akademiske arbeidet på universitetene som i stor grad foregikk på latin som var det sentrale fokus¹⁹. Og utdanningen av folket særlig på landet dreide seg i stor grad om utenatlæring av Luthers katekisme²⁰. Der det fant sted et konfirmasjons ritual, eller som i Danmark-Norges tilfelle en enkel katekisme prøve. Var det i spørsmålet om avleggelse av noen trosbekjennelse i all hovedsak snakk om en bekjennelse til den rette lære. Og selve trosbegrepet gikk i ortodoksien i stor grad over fra å handle om en personlig bekjennelse av tro, til og dreie seg om en bekjennelse til den rette lære slik den var utlagt i konkordieboken. Også synet på kirken som ett usynlig samfunn av de som trodde på evangeliet utviklet seg til et syn på kirken som et synlig samfunn av de som holdt fast på den sanne lære²¹. Og selve trosbegrepet kan nesten sies å ha blitt et kollektivt begrep som i liten grad hadde fokus på individet og dets personlige gudsforhold.

Bergmann kritiserer også kirkelivet i denne epoken for å virke passiviserende på menighetene. Det teologiske fokuset var blitt ensidig fokusert rundt læren om forsoningen og rettferdiggjørelsen i en slik grad at helliggjørelsen var kommet helt i bakgrunnen. «Forkynnelsen fremhævede med styrke, hva Gud i sin naade havde gjort for os, men glemte, hvad den samme naade vil udrette i os og ved os. Det blev en halveret kristendom, der vesentlig kun forkyndte gaven, der trøster, ikke tilige opgaven, der kalder»²².

Men til tross for at den Lutherske ortodoksi først og fremst er kjent for sitt omfattende dogmatiske arbeide var det og enn annen retning som virket parallelt med denne og også hadde stor innflytelse enkelte plasser. Her var fokuset på en langt mer praktisk kristen dom, med større syn for individet og dets personlige gudsforhold. Denne retningen var også langt mere spiritualiserende og preget av mystikk en datidens intellektuelle

---

¹⁹ Bergmann Lorenz. *Kirkehistorie, Bind 2*. P.Haase & Søn's Forlag. København, 1973. Side 119.

²⁰ Bergmann, *Kirkehistorie, Bind 2*, S. 119.

²¹ Bergmann, *Kirkehistorie, Bind 2*, S. 116

²² Bergman, *Kirkehistorie, Bind 2*, S. 120

kristendomsforståelse²³. Og den var særlig representert ved den tyske oppbyggelses forfatteren Johan Arnd. I Norden fikk den kanskje sin største innflytelse gjennom Christian Schriver og hans postille, Sjæleskatten. Denne retningens innflytelse i Tyskland og Danmark-Norge blir av Bergman kreditert med og ha banet veien for den senere Pietisme²⁴, noe som vi senere vil se at den nokk til en viss grad faktisk også har gjort.

Selv om fillipistene tidlig kom på vikende grunn ovenfor de ortodokse teologer hadde denne retningen likevel en kortere periode relativt stor innflytelse i Danmark-Norge. Dette var i den første tiden av Fredrik IIs regjeringstid (1559-88). Og under hans foretrukne teologiske professor Niels Hemmingsens embetstid (1545-79). Denne hadde studert i Wittenberg og var blitt en stor tilhenger av Melanchthon. Og selv om Hemmingsen i utgangspunktet stod for en klassisk Luthersk lære beveget han seg stadig i en mere Kalvinsk retning i likhet med sitt forbilde Melanchthon. Og utgav etter hvert en latinsk dogmatikk som avviste Kristi legemlige allestedsnærværelse i nattverden, noe som ble oppfattet som Calvinisme²⁵. Ett godt eksempel på hvor nær relasjonen mellom de tyske fyrstene og det Danske kongehuset var. Og i hvor stor grad det åndelige og politiske klimaet i det Tyske riket påvirket Danmark-Norge. Var at Fredrik II i utgangspunktet svært motvillig etter gjentatt pres fra sin svoger kurfyrste August av Sachsen så seg nødt til å avsette sin store teolog Nils Hemmingsen på grunn av hans betenkeligheter rundt nattverden²⁶. Dette var trolig en avgjørelse kongen helst ville vert foruten om han kunne velge fritt. Og hans motvilje mot datiden harde og stridslystne polemikk, kommer slik det ser ut til syne i det at han nekter og anta konkordieboken som et bekjennelses skrift i den danske kirke. Men kun ville akseptere de tre Old kirkelige bekjennelser samt Confessio Augustana og Luthers lille katekisme. Konkordiboken i sin helhet ble forbudt og omsette i Danmark-Norge med dødsstraff.

Krig: Christian IV, trettiårskrigen kommer til Danmark-Norge

Ved Christian IV s regjeringstid 1588-1648 så fillipismen ut til å lide sitt endelige nederlag i Danmark-Norge. Og han gikk ikke av veien for å bruke makt for og for å få dennes innflytelse fjernet. Kongen hadde en klar formening om seg selv som en Guds tjener på vegne av folket

---

²³ Bergmann, *Kirkehistorie, Bind 2*, S. 122

²⁴ Bergman, *Kirkehistorie, Bind 2*, S. 122

²⁵ Bergmann, *Kirkehistorie, Bind 2*, S. 124

²⁶ Koch og Kornerup, *Den danske kirkes historie, Bind 4*, S. 142-147

og med dertil hørende ansvar for sine undersåtters kristne opplæring. Noe som tydelig kommer til orde i hans valgspråk *regina firmat pietas*, Guds frykt styrker riket²⁷. Og under Cristian IV gikk kirken i en langt strengere statskirkelig retning, noe som skulle bli enda mere fremtredende under eneveldet.

Att kongen så tydelig tok et standpunkt for de ortodokse teologers syn. Kan nokk til en viss grad tilskrives det iherdige arbeidet til datiden ledende professorer og biskop, den nidkjære lutheraner Hans Povlsen Resen. Hans innflytelse på kirkelivet i Danmark-Norge var så dominerende at det snakkes om at den første del av ortodoksiens tidsperiode i Danmark-Norge like gjerne kunne kalles den Resenske epoke²⁸ (1591-1638). Og epoken var sterkt preget av den lutherske ortodoksiens streben etter rettroenhet og manglende toleranse ovenfor annerledestenkende.

Christian IVs regjerings tid kunne og en stund se ut til å bli tiden hvor Danmark skulle befeste sin posisjon som en stormakt i Europa. Og det var en innbitt konkurranse med svenskene om å etablere seg som den dominerende statsmakt i Norden. Dette skulle imidlertid vise seg og få ganske tragiske konsekvenser. Hele epoken var en politisk og religiøs gjærings tid og i 1618 så man utbruddet av det som skulle bli en av de mest turbulente epoker i nyere europeisk historie. 30 års krigen.

Christian IV var som konge av Danmark-Norge samtidig hertug av det danske Slesvig og det tyske Holstein. Og slik sett svært aktivt involvert i den tyske innenriks politikken. Og hans stormakts ambisjoner og ønske om å styrke sin posisjon innad i Tyskland gjorde at han i 1625 mot riksrådets sterke motforestillinger involverte Danmark-Norge direkte i krigshandlingene, som oberst for «den nedersachsiske kreds».²⁹ Dette skulle imidlertid vise seg og bli en fatal avgjørelse for Danmark-Norges del. Den tyske keiserens leiesoldater beseiret danskene, og Jylland ble invadert og utsatt for plyndring og store ødeleggelser. Og det var den forhatte svenske kongen Gustav II Adolfs inngripen i krigen på den protestantiske allianses side som berget Danmark fra den totale maktovertagelse³⁰.

---

²⁷ Aarflot, *Norsk Kirkehistorie*, Bind 2, S 13.

²⁸ Koch og Kornerup, *Den danske kirkes historie*, Bind 4, S. 221

²⁹ Koch og Kornerup, *Den Danske kirkes historie*, Bind 4, s. 246.

³⁰ Koch og Kornerup, *Den Danske kirkes historie*, Bind 4, s. 246.

Krigens herjinger hadde store innvirkninger på samfunns strukturen både på kontinentet og i Danmark. Og brutale overgrep, hungersnød og pestutbrudd preget befolkningen i de fleste land. Den kraftige brutaliseringen og manglende opplysningen og undervisningen av sivilbefolkningen gjorde at råskap og overtro preget samfunnet. Og det kan være en av grunnene til at blant annet foregikk heksebrenning i denne epoken. Og det i utgangspunktet lite utviklede skolevesenet samt kirkens folkeopplysnings og tros opplærings program led store tilbakeslag.

Fredrik III og eneveldets innførelse

Christian IV hadde i stort sett hele sin regjeringstid vert i opposisjon til riksrådet, særlig på grunn av sine makt ambisjoner i utenriks poletikken. Og slik sett truet adelens makt. Disse ønsket derfor en sterk håndfestning for Fredrik III (1648-70) når han skulle overta makten.³¹ Men denne skulle vise seg å ha helt andre tanker. Allerede ved innsettelsen mente han at Norge tilhørte ham som arverike. Men da adelen motsatte seg dette på det det sterkeste, måtte han få begge riker ved valg. Men ytre omstendigheter, samt en økende tendens til å bevege seg mot enevelds styre flere steder på det europeiske kontinent gjorde at kongens ambisjoner skulle vise seg og bli gjennomført. Den viktigste faktoren som spilte inn var kanskje de store samfunnsmessige og økonomiske påkjenningene trettiårs krigen og de to senere krigene med Sverige, kjent som Karl Gustav krigene som strekte seg fra 1657 til 1660. Den samlede byrden av disse påkjenninger hadde ført til enorme lidelser for sivil befolkningen. Og flere sentrale samfunns strukturer lå nærmest nede med brukket rygg. Dette gjaldt også for kirken og det som måtte finnes av utdannings vesen, da disse i stor grad var uløselig knyttet sammen. Og eneveldets innførelse kan på mange måter sees i lys av det økte behovet for å gi en mann tilstrekkelig makt og økonomiske muskler til å kunne gjennomføre nødvendige samfunns reformer uten å måtte få dette godkjent av den adelige stand, som ofte var mere opptatt med å verne om sine personlige privilegier og formuer. Og på stendermøtet i København i 1660 klarte en samlet lobby bestående hovedsakelig av den geistlige og borgerlige stand og få vedtatt at Danmark-Norge nå skulle vedkjennes den Oldenborgske monark som arve rike. Og adelen mistet på den måte sin særstilling ved at de ikke lenger avgjorde kongevalg, og mistet derfor mye av sin store innflytelse over kongen gjennom riksrådet. Kongen fikk nå større frihet både i innen og utenrikspolitiske spørsmål og

---

³¹ Aarflot, *Norsk Kirkehistorie, Bind 2, S.14*

som det ble foreslått av Skjellands biskop Hans Svane fikk han og mandat til selv å bestemme hvordan det nye styret skulle se ut. Dette førte til at kongen i den 10. Januar kunne utstede det som ble kalt *Enevolds-arveregjerings akten*. Og han var nå blitt ved det som i våre dager blir seende ut nærmest som et statskupp. Rikets øverste regent samt øverste lovgivende autoritet og høyeste rettsinstans. Og i 1665 hadde han fått forfattet den Dansk-Norske konge lov, som selv om han hadde godkjent den allerede i 1665 av strategiske grunner ikke ble offentliggjort før i 1709.³² Verdt å merke seg er innledningen til loven *Den beste begynnelse til alle ting, er at begynne med Gud*. I likhet med Christian IV s valgspråk *Regata firmit pietas*, gikk dette rett inn i tidens teologiske oppfatning som kongen som regent nærmest av Guds nåde. Med de privilegier men også det ansvar dette medførte ovenfor sine undersåtter.³³

Innførselen av eneveldet gav og store forandringer i styresettet rundt omkring i riket. Som nå ble langt mere strømlinje formet og direkte sentrert rundt maktens vilje i København. Hovedsakelig gjennom den ny innførte ordning med embedsmenn som handlet etter instruks fra København og svarte direkte til kongen eller de forskjellige kollegier og kansellier i København. Også kirken fikk et langt mere sentralstyrt og statskirkelig preg enn det som tidligere hadde vært tilfellet. Dette var en prosess som allerede var påbegynt ved reformarbeidet i Christian IVs regjeringstid. Og som for alvor ble stadfestet ved eneveldets innførelse. Ved den nye kongeloven havnet all myndighet over kirkelige og religiøse spørsmål hos kongen og hans kanselli-collegie i København³⁴. Og statskirke tanken som var med og sikre enhet i riket også i religiøse spørsmål ble videreført i Christian V's regjeringstid (1670-99). En av de viktigste forandringen var nokk at kallsretten av prester ble direkte underlagt kongen, så den lokale menighet og her også adel mistet mye av sin innflytelse over kirken³⁵. Også krav om et minimum av teologisk utdanning, da hovedsakelig gjennomført ved fakultetet i København. Var med på å styrke makthavernes påvirkning over prestene og deres lojalitet til konge makten.

---

³² Aarflot, *Norsk Kirkehistorie*, Bind 2, S.16

³³ Aarflot, *Norsk Kirkehistorie*, Bind 2, S.23

³⁴ Aarflot, *Norsk Kirkehistorie*, Bind 2, S.17,19

³⁵ Aarflot, *Norsk Kirkehistorie*, Bind 2, S.39

Hans Povlsen Resen, katekisme opplæring og ønske om konfirmasjon

En av de viktigste pådriverne for å sette fokus på folkeundervisningen og katekismeopplæringen i ortodoksiens tidsalder i Danmark-Norge, var utvilsomt Hans Povlsen Resen. Han ivret sterkt for ungdommens opplæring i den Lutherske lære og hadde sterkt fokus på katekismeundervisning, noe en av hans mere kjente uttalelser bærer preg av «glemmer jeg dig, Luther, og din lille Katkismus, gid da min højre Haand maa overgives til Forglemmelse og min Tunge klæbe fast til min Gane.»³⁶ Og katekisme motivet var overalt sentralt i tidens forkynnelse. Og etter kirkeordinansen skulle presten benytte halve prekenen til katekisme gjennomgang og den andre halvdel til utleggelsen av dagens tekst. Og grunnet tidens intellektuelle og læremessige fokusering var det også blitt nødvendig og sette begrensninger for prekenens lengde. Denne skulle ikke vare lenger enn en time, «til gemene mands kjedsommelighet, og dess mindre oppbyggelse.»³⁷ Prester med en viss forfengelig til bøyning kunne nokk føle at de ikke riktig fikk sagt alt de hadde på hjertet i løpet av den tilmålte tiden. Så det var alltid en fare for at menigheten måtte belage seg på en time til.

Når det kommer til konfirmasjonen var dette noe Resen ivret sterkt for. Og til tross for at både Niels Hemmingsen og fillipistene hadde vært positive til et slikt ritual. Gikk Resen i et skrift i 1627 ut med et ønske om et konfirmasjons ritual med håndspåleggelse. Som avslutning på katekismeprøve og innledning til den første altergang for de unge. Noe som også ble tillatt i forordning av 27.Mars 1629³⁸, uten at det ser ut til å ha fått noen videre stor utstrekning rundt omkring i menighetene. Men Resen var slett ikke alene om å ønske seg en form for konfirmasjons ritual for å styrke fokuset på ungdommens opplæring. Og i Norge var Kristiania biskopen Niels Simensen Glostrup (1617-39) en som arbeidet og sterkt ivret for et slikt ritual.³⁹ Utviklingen gikk og i retning av at klokkeren overtok mye av ansvaret for katekismeundervisningen for å ta vekk litt av arbeidsbyrden på prestene. Dette var både i forbindelse med søndagsgudstjenesten men også flere dager i uken, der det var økonomi til det. Klokkerstillingen utviklet seg slik mer og mer i retning av en embetsstilling underlagt

---

³⁶ Koch og Kornerup, *Den Danske kirkes historie, Bind 4*, s. 263

³⁷ Aarflot, *Norsk Kirkehistorie, Bind 2*, S.27

³⁸ Koch og Kornerup, *Den Danske kirkes historie, Bind 4*, s. 265

³⁹ Aarflot, *Norsk Kirkehistorie, Bind 2*, S.41

biskopen.⁴⁰ Og selv om det på 1600 tallet ikke ble innført noe utstrakt konfirmasjon ble det mer og mere vanlig med en katekismeprøve hvor ungdommen måtte stå til regnskap for alle katekismens fem parter med forklaringer, samt skriftemålet og absolusjonen, før de fikk delta i nattverden for første gang⁴¹. Denne *examen catecheticum* ble imidlertid langt mere pedagogisk og sentrert rundt kunnskapsaspektet enn tanken hadde vert hos reformatorene. Det ble en formell opplæring i og bekjennelse til den rette lære mere enn ett personlig oppgjør med fokus på synd og nåde.⁴²

Kapittel 4 – Pietismen fra Tyskland til Danmark-Norge.

Pietismens begynnelse ved Phillip Jakob Spener

Pietismens startskudd blir ofte ansett å være Phillip Jakobs Speners utgivelse av hans programskrift «Pia Desideria» (Fromme ønsker) i 1675. Dette selv om Spener på sin side, i likhet med Johan Arnt, hevdet at hans dogmatikk ikke inneholdt noe nytt, men utelukkende bestod av sann luthersk lære. Det var ikke Luther, men den senere ortodokse skolastikks døde vanekristendom, han tok et oppgjør med.

Flere påpeker samtidig at pietismen bygger på andre bevegelser og hendelser. Den danske teologen Michael Neiiendam blant flere⁴³, vil spore pietismens røtter tilbake til den kalvinske puritanisme i England, og den Hollandske presisismen. Også Ortodoksiens mystikk og oppbyggelseslitteratur var med å bane veien for den nye retningen i lutherdommen. Det var derfor neppe tilfeldig at når Spener først utga sitt programskrift, så var det som et forord til en ny utgivelse av Johan Arnts postill.⁴⁴ Et annet bakgrunnsteppe for pietismen var 30-års-krigens grusomheter og generelle brutalisering av befolkningen. 30-års-krigens redsler og ødeleggelser hadde samtidig ført til en nærmest apokalyptisk stemning i folket, noe som igjen hadde gjort dem mottagelige for en dypere religiøs vekkelser.⁴⁵

---

⁴⁰ Aarflot, *Norsk Kirkehistorie, Bind 2*, S.80

⁴¹ Aarflot, *Norsk Kirkehistorie, Bind 2*, S.83-84

⁴² Hareide, *Konfirmasjonen foreldet eller aktuell?* S.32

⁴³ Neiiendam, Michael. *Erik Pontoppidan I (1689-1735). Studier og bidrag til Pietismens Historie*. G. E. C. GAD, København. 1933

⁴⁴ Neiiendam, Michael. *Erik Pontoppidan I (1689-1735). Studier og bidrag til Pietismens Historie*. G. E. C. GAD, København. 1933. Side 34.

⁴⁵ Bergmann, *Kirkehistorie, Bind 2*, S. 149

Sammenlignet med ortodoksien, skjedde det endringer på flere felt ved pietismen. Ortodoksiens ensidige fokus på den rene lære og troen alene hadde ført til en fatal nedprioritering av livet som skulle følge med troen, noe som igjen hadde ført til et moralsk forfall i menighetene. Ikke minst blant prestene. For pietismen ble det kristne livet langt viktigere, og i forlengelsen av det, sosialt arbeid. Spener hadde også en langt mindre polemisk tilnærming til dogmatikken, og anså ortodoksiens mange stridsspørsmål for å være ødeleggende. Han søkte enighet der det var mulig, og unngikk læremessige stridigheter så langt det lot seg gjøre. Formaninger skulle skje i kjærlighet og med omsorg. Det var Speners overbevisning at «Vår Herre Jesus ville være en fattig frelser hvis han ikke hadde flere frelste sjeler enn de som hørte innenfor den lutherske lære.»⁴⁶ Misjon ble også viktig som følge av pietismen, og var et perspektiv som både reformatorene og de ortodokse hadde tilsidesatt da de mente at evangeliet allerede var nådd ut til alle folkeslag. Samt at den naturlige åpenbaring gjorde det mulig å finne frem til en evangelisk erkjennelse uten at Guds Ord ble forkynt. Misjonen ble derfor sett på som et utidig forsøk på å blande seg inn i Guds utvelgelse.⁴⁷

For konfirmasjonen ble det også endringer ved pietismen. Spener var en stor tilhenger av katekisasjon og ungdommens opplæring, noe han selv praktiserte der han var prest. Han ble videre en pådriver for konfirmasjonen innenfor den lutherske kirke. Han hadde en generell stor omsorg for allmenn opplæring av barn og ungdom. Skolevesen, fattigvesen og misjon skulle alt bli viktig for pietistene.

Pietismen førte ofte til stridigheter, og krass kritikk fra de ortodokse teologer. Ved Universitetet i Wittenberg, som hadde blitt den ortodokse teologis høyborg, mente de å kunne påvise 284 avvikelser hos Spener, fra de lutherske bekjennelsesskrifter. På den bakgrunn anså de det som tvilsomt at «han kunne blive salig».⁴⁸ Og ortodokse teologer beskyldte ofte pietistene for å være synkretister.⁴⁹

---

⁴⁶ Bergmann, *Kirkehistorie, Bind 2*, S. 150

⁴⁷ Koch Hal og Kornerup Bjørn. *Den danske kirkes historie*. Bind 5. Gyldendalske Boghandel Nordisk Forlag, København. 1951. Side. 36

⁴⁸ Bergmann, *Kirkehistorie, Bind 2*, S. 152

⁴⁹ Koch og Kornerup, *Den Danske kirkes historie, Bind 5*, S. 47

Francke, skoledannelse og konfirmasjon

En av de som for alvor sørget for at pietismen festet seg som en innflytelsesrik retning innenfor den lutherske kirke, var A. H. Francke. Francke var professor i Halle og blir ansett for å være Speners etterfølger. Han hadde i likhet med Spener et sterkt samfunnsmessig engasjement. Som Spener ivret han for et fattigvesen, og han fikk kanskje enda større betydning i spørsmålet om folkeopplysning og et skolevesen for unge. På eget initiativ startet han en rekke skoler for barn og unge, med et særlig fokus på vanskeligstilte. Det var et stort poeng for pietistene at troen skulle vise seg virksom i samfunnsengasjement og diakonal omsorg. Skolene ble startet med private innsamlede midler. Og pietistenes vilje og evne til å få til store prosjekter på eget initiativ var noe som vekket oppsikt hos den alminnelige befolkning.⁵⁰

En sentral tanke bak opprettelsen av skolene var å bidra til kirkens konfirmasjonsopplæring. Barna skulle kunne lese og forstå Skriften og katekismen. Samtidig fikk katekismeopplæringen en annen struktur enn under ortodoksien. Fokuset ble langt mer den enkeltes forståelse av innholdet, fremfor utenatlæringen som hadde preget den ortodokse perioden. Det hjalp ikke å kunne repetere det en hadde lært, men en skulle gjøre det til sitt eget. Men dette var altså pietistenes opprinnelige pedagogiske tilnærming til barns og unges opplæring, noe som muligens kom til og endre seg med tiden.

Zinzendorf og den radikale pietismen

Pietismen slik den ble utformet av Spener og Francke, den såkalte Halle-pietismen, var i utgangspunktet ikke en separatistisk bevegelse. Halle-pietistene så på seg selv som viderefører av reformatorenes arv, og ønsket at vekkelsen skulle finne sted innenfor rammen av de etablerte lutherske kirkesamfunnene. Det fantes imidlertid også mer radikale og separatistiske strømninger innenfor den pietistiske vekkelsen, de såkalte radikalpietistene. Disse var langt mer kritiske til det etablerte, og søkte i større grad å starte sine egne forsamlinger. En som av ettertiden ofte er blitt sett på som en representant for det mer separatistiske innslaget av pietismen, var den pietistiske greven Nikolaus Ludvig von Zinzendorf.

---

⁵⁰ Koch og Kornerup, *Den Danske kirkes historie, Bind 5*, S. 20

Zinzendorf var oppdratt av sin dypt religiøse mormor i den spenerske pietismes ånd og Spener hadde selv flere ganger besøkt hans barndomshjem. Og fra han var 10 til han ble 16 år gikk han på A H Frankes kostskole for formuende foreldreløse i Halle. Her ble han selv sterkt grepet av den hallenistiske pietisme og han startet på eget initiativ en misjonsforening hvor han samlet sine studiekamerater. Siden studerte han ved universitetet i Wittenberg hvor han i utgangspunktet skulle studere juss. Men grunnet sine personlige interesser og engasjement hovedsakelig endte opp med å fordype seg i teologien. I Wittenberg som i motsetning til det pietistiske Halle fortsatt sto som den lutherske ortodoksis høyborg, fikk den unge greven også et sterkt møte med denne retningen. De ortodokses fokus på evangeliets forsonings gjerning og menneskets frelse gjennom denne guds uforskyldte nåde, virket gripende på den lettrørte greven. Og disse elementene fikk større plass hos ham en hos det som var vanlig blant hallepietistene. Og Johannes Pedersen skriver: «Zinzendorfs praksis var hallensisk, men hans teologi hadde et sterkere innslag av luthersk ortodoksi-ja av Luthers egne tanker en hallensernes».⁵¹ Man kan kanskje si at Zinzendorf på mange måter søkte og finne enighetspunktet mellom den lutherske ortodoksi og pietisme gjennom fokuset på frelseren selv og hans person og gjerning.

Zinzendorf ble lederen for de såkalte herrenhutterne også kalt brødremenigheten. Disse var etterlevninger etter Johan Hus og hans vekkelser i Bøhmen på begynnelsen av 1400 tallet, og var kjent som de Mæhriske brødre. De hadde flyktet fra jesuittenes forfølgelse i Bøhmen. Og på forespørsel hadde Zinzendorf gitt tillatelse til at de kunne bosette seg på hans gods Berthelsdorf hvor de grunnla kolonien Herrnhut. Herrnhuterne som de ble kalt var i midlertid en separatistisk og egenrådige gjeng med meningssterke ledere. Og Zinzendorf ble nødt til å si opp sitt embete i Kur Sachsen og flytte hjem for å få roet ned de stadig mer kranglete og separatistiske gemyttene innad i kolonien. Og gjennom diplomatisk arbeid fikk han gjennomført en ordning hvor kolonien ble en egen selvstendig og ekstra aktiv brødremenighet, men som forble hørende til undre den sachsiske landskirke. Og som Zinzendorf selv senere ble valgt til leder for.⁵²

Disse forsøkene på forsoningsarbeid mellom ortodoksi og pietisme, et brudd som etter sigende plaget Zinzendorf, og senere mellom brødremenigheten og den Sachsiske landskirke

---

⁵¹ Koch og Kornerup, *Den Danske kirkes historie*, Bind 5, S. 76-77

⁵² Koch og Kornerup, *Den Danske kirkes historie*, Bind 5, S. 76

går tilsynelatende imot det bilde som er skapt av Zinzendorf som en som hører til i den mere separatistiske og radikale del av den pietistiske bevegelse. Men en av grunnene til at det er blitt slik kan nok være Zinzendorfs og senere hele brødremenighetens sterke fokus på misjon blant hedningene. Denne sterke misjonale karakteren var noe som kom til å særprege menigheten. Og brødremenigheten ble den tidlige misjonsbevegelses kanskje fremste foregangsmenighet og pådriver. Men det som nok har bidratt sterkest til å plassere Zinzendorf på utsiden av hovedstrømningene i den pietistiske bevegelsen var hans klare svermeriske tilbøyeligheter. Hans sentimentale kjærlighetserklæringer til sin lidende frelser og hans svulstige språk kunne vekke sterkt anstøt hos de jordnære og alvorspregede pietistene. Og bevegelsens fokus på den enkeltes personlige kjærlighet til frelseren som overordnet både liv og lære, og deres tilbøyelighet til å sette sitt eget «indre lys» som overordnet både skriften og lærefedrenes bekjennelsesskrifter var nok en anstøtsstein. Men herrnhuternes misjons virksomhet hadde det klare tverrkonfesjonelle preget som siden har preget så mange misjonsbevegelser. Og de har nok derfor på tross av de utfordringer og anklager dette måtte medføre, også hatt en viss betydning som enhetsskapende kraft både innad i de lutherske og mellom de forskjellige evangeliske kirkesamfunnene.

Tysk pietismes kontakt med dansk-norsk konger

De tyske pietistiske bevegelsene beskrevet over, fikk gjennomslag i Danmark-Norge blant annet ved direkte kontakt med de dansk-norske kongene. Pietistiske strømninger begynte å gjøre seg gjeldende i dansk-norske kirker allerede i Christian V's regjeringstid, og befestet seg ytterligere under Fredrik IV. Fredrik IV fikk stor betydning da han i utgangspunktet var positivt innstilt til pietismen, og giftet seg med den dypt pietistiske prinsesse Louise av Mecklenburg. Dronningen var svært vennlig innstilt til pietismen, og påvirket sin mann kongen. Hun var blant annet sentral i å få ansatt den tyske pietistiske teologen Frantz Juliens Lutkens som hoffprest. Lutkens ble sentral for å spre pietismen til Danmark-Norge gjennom sin innflytelse ved hoffet.

Lutkens som under sin prestedtid i Berlin hadde stått Spener nær, var utdannet i den lutherske ortodoksi, men hadde selv blitt grepet av den nye vekkelseskristendom og ivret etter reformer av pietistisk mønster. Men han forble trofast lutheraner og beskrives som den

kirketro pietismes betydeligste representant i epokens første tid i Danmark-Norge.⁵³ Til tross for hans kirkelige tilslutning ble han en omdiskutert teolog og møtte ikke så rent lite skepsis og motstand fra tidens ledende ortodokse teologer som beskylte ham for manglende forståelse for betydningen av den rene lære, og synkretisme da han hevdet at det fantes sanne kristne også innenfor andre konfesjoner. Det hele utviklet seg etter hvert til å bli en kamp mellom de ledende teologene ved universitetet og hoffet hvor dronning Louise hadde visst å knytte til seg pietistiske medarbeidere.⁵⁴ Og kongen ble mer vennlig innstilt til pietismen enn de geistlige ledere på den tiden.

Lutkens fikk seg også en formidabel motstander i den innflytelsesrike ortodokse biskop Henrik Bornemann. Til tross for dette var det paradoksalt nok Lutkens som fikk den ledende rollen når det kom til og ta et oppgjør med pietismens mere radikale og separatistiske strømninger i Danmark. Særlig representert ved de to tyske studentene J. O. Glusing og C. Eberharder, som samlet en hel del mennesker til gudelige forsamlinger i borgerhjem i København. Deres forkynnelse var så kritisk til den etablerte kirke og prestestand at de anbefalte sine tilhørere å melde seg ut av statskirken, da de anså flertallet av dens prester for å være u gjenfødte. Bevegelsen ble i stor grad stanset ved *den kongelige forordning mot gudelige forsamlinger av 1706*. Og de to studenter måtte rømme landet.⁵⁵ Men alt oppstyret saken hadde ført med seg gjorde at en nødvendig reform av presteutdannelsen likevel ble fremtvunget.

Lutkens var også svært inspirert av Speners og Frankes diakonale arbeid, deres omsorg for de fattige og for ungdommens opplæring. Og også i Danmark-Norge var det få barn som kunne lese og skrive.⁵⁶ Lutkens og andre reformvillige prester gikk i gang med å starte skoler og holde katekisasjoner. Barna lærte å lese og skrive men fikk og hjelp med mat og klær. Og til å begynne med forgikk alt dette med privat innsamlede midler. Lutkens som hadde startet en skole for fattige barn på Nørrebro samlet også en gang i året barna til en katekisme eksamen, noe som blir beskrevet som den første antydning til en konfirmasjon i hovedstaden.⁵⁷ Lutkens ivret og for et fattigvesen og av de innsamlede midler til skole drift

---

⁵³ Koch og Kornerup, *Den Danske kirkes historie*, Bind 5, S. 30

⁵⁴ Koch og Kornerup, *Den Danske kirkes historie*, Bind 5, S. 32

⁵⁵ Koch og Kornerup, *Den Danske kirkes historie*, Bind 5, S. 34

⁵⁶ Koch og Kornerup, *Den Danske kirkes historie*, Bind 5, S. 26

⁵⁷ Koch og Kornerup, *Den Danske kirkes historie*, Bind 5, S. 28

brukte han fast det som ble til overs på diakonale tiltak mot de vanskeligstilte. Dette må ha vakt oppsikt også ved hoffet da dronningen selv var engasjert i Lutkens arbeide, og til slutt utstedte også kongen *fattigforordningen av 1708*.⁵⁸

Pietistene gjennomførte en rekke reformer. Lutkens ble sentral i opprettelsen av koloni misjonen på Trankebar, som senere skulle bli til Det Danske Misjonskollegiet. Opprettelsen av Misjonskollegiet møtte sterk motstand blant de ledende ortodokse kirkeledere, og møtte også motstand blant de danske prester og lederskapet ute i koloniene. Misjonen var sterkt pietistisk preget og siden man ikke hadde kunne enes om noen danske teologer som var skikket til oppgaven, hadde Lutkens fått trumfet gjennom hos kongen til tross for sterk motstand fra biskop Bornemann. At man skulle sende ut de to Tyske Halle teologene Bartholomæus Zigenbalg og Heinrich Plutschau, som misjonens to første utsendinger. Lutkens som selv hadde stått Spener nær, hadde altså foretrukket tyske pietister som misjonærer. Og dette mønsteret styrket seg ytterligere da Lutkens igjennom misjonsutsending Johan Ernst Grundler ble satt i direkte kontakt med A. H. Franke.⁵⁹ Den danske Trankebarmisjonen ble sik en misjon bestående av i hovedsak tyske pietistiske teologer fra Halle, som søkte sin veiledning derifra fremfor gjennom misjons kollegiet i Danmark. På tross av dette forble kongen vennlig innstilt til Misjonskollegiet, som etterhvert ble kongens kanskje viktigste rådgiver i kirkelige spørsmål.⁶⁰

Det faktum at Trankebar misjonen i det hele tatt kunne diskuteres og bli vurdert blant de ortodokse teologene, kom av deres syn på den eneveldige lutherske konges ansvar for sine undersåtters salighet. En hedningmisjon slik vi kjenner den fra senere tider ville blitt ansett som et anstøt, og en nærmest blasfemisk inngripen i Guds styrelse. De mente fast bestemt at evangeliet allerede var forkynt for alle folkeslag slik misjonsbefalingen påbyr. Og Gud hadde ved tre anledninger allerede kaldt alle mennesker til frelse. Først ved Adam, så ved Noa og til sist gjennom apostlene.⁶¹ I tillegg til dette tolket de også Paulus lære om den naturlige åpenbaring fra romerbrevet (Rom 1: 18-21), dit hen at alle som fulgte dette lys av seg selv kunne finne frem til den kristne tro. Men siden misjonen på Trankebar formelt sett var rettet mot det de definerte som danskekongens undersåtter, falt de dermed også inn

---

⁵⁸ Koch og Kornerup, *Den Danske kirkes historie*, Bind 5, S. 28

⁵⁹ Koch og Kornerup, *Den Danske kirkes historie*, Bind 5, S. 38

⁶⁰ Koch og Kornerup, *Den Danske kirkes historie*, Bind 5, S. 58

⁶¹ Koch og Kornerup, *Den Danske kirkes historie*, Bind 5, S. 36

under hans Gud- pålagte ansvar slik de tolket den lutherske to regimentslære. Og Trankebarmisjonen kunne derfor til en viss grad rettferdiggjøres. Det var denne tenkningen som også senere åpnet for misjonen rettet mot samer i Finnmark av Thomas Von Westen, og Hans Egedes Grønlandsmisjon.

En annen strømning i tiden som til tider kom til og stå i allianse med den pietistiske bevegelse, opp imot samtidens ortodokse etablissement, samtidig som den på mange områder også havnet i direkte konflikt med den, var tidens mere humanistisk inspirerte verdslige dannelse, som i stor grad hadde slått an blant unge akademikere.⁶² Disse savnet et større fokus på sekulære vitenskaper basert på observasjoner, og mindre på dogmatiske studier av skriften og klassiske filosofer som grunnlaget for alle akademiske fag. Man mente man måtte kjempe fornuftens sak ovenfor trangsynte teologer, og den frie fornuft ble en av bevegelsens kampsaker.⁶³ Dette kunne til dels sammenfalle med pietistenes sterke ønske om økt fokus på den personlige tro og gudsrelasjon. Begge bevegelser hadde til en viss grad et sammenfallende ønske om å bevege seg bort i fra tidens kollektive tenkning som gjennomsyret religionsutøvelsen, politikken og academia, til fordel for en større individualistisk frihet. Og de kunne derfor i enkelte saker ende opp med å kjempe for den andres syn. Men i sitt syn på fornuften som overordnet skriften kunne de også godt havne i konflikt med pietistene som tross alt anså seg selv som gode lutheranere.

Et område som særlig kom til og merke denne brytningen i tiden, var rettsvitenskapen. Og mange sluttet seg til hollenderen Hugo Grotius tanker om en naturrett basert på den menneskelige fornuft, som skulle være overordnet og uten innblanding fra teologien. Tankene var lansert allerede i 1625 og hadde kommet som en motreaksjon på de teologiske stridigheters fatale konsekvenser under trettiårskrigen.⁶⁴ Og de var på syttenhundretallet begynt å få feste også i Danmark-Norge. Ett område hvor synet på naturretten kom til å skape konflikter, var synet på ekteskapet, mer konkret synet på polygami. Her ville de mest radikale naturrettsforkjempere hevde at det ikke fantes god nok grunn ut i fra fornuftsbaserte argumenter til at dette skulle være forbudt ved lov. Men et slikt syn var dømt til å vekke anstøt også blant pietistiske teologer. Det er derfor humoristisk å merke at

---

⁶² Koch og Kornerup, *Den Danske kirkes historie*, Bind 5, S. 66

⁶³ Koch og Kornerup, *Den Danske kirkes historie*, Bind 5, S. 66

⁶⁴ Koch og Kornerup, *Den Danske kirkes historie*, Bind 5, S. 66

den pietistisk vennlige Kong Fredrik IV hadde hevdet polygami som en eneveldig konges privilegium og praktisert dette for seg selv, til tross for at det var forbudt med dødsstraff etter landets lover.⁶⁵ Kongen hadde imidlertid gått tilbake på dette da han tolket sin andre kone grevinne Viereggs død som Guds straff for hans lettsindighet. Men det skulle vise seg at han senere kom til å falle tilbake i dette mønsteret, og i 1709 på ny fant seg en elskerinne i Anna Sophie Rewentlow.⁶⁶

Pietistenes kritikk av kongens livsførsel i samlivsspørsmål samt Lutkens kritikk av kongens ønske om å gå til en ny krig mot Sverige førte til at pietistene mistet mye av den innflytelsen de hadde hatt over Kongen. Men da dette i stor grad sammenfalt med at flere av de gamle ledende ortodokse teologer avgikk ved døden, blant annet biskop Borneman, fikk det ikke de kraftige motreaksjoner fra den ortodokse side man kanskje kunne forventet. Og dette markerte at den ortodokse storhetstid i Danmark-Norge kunne se ut til å nærme seg en ende, til fordel for den fremvoksende pietistiske bevegelse.

En annen reform var som nevnt tidligere et oppgjør med presteutdanningen. Pietistene mente at kun den som var rett omvendt, var rett teolog. De ortodokses tro på læren og Ordets kraft og virkning samt det kirkelige embetets iboende gudgitte autoritet, gjorde at til og med ikke-troende kunne virke som prester så lenge de ikke avvek fra den augsburgske konfesjon i lærespørsmål. Så lenge de sa det som var rett og forholdt seg til skriften og den lutherske bekjennelse, så kunne man virke som teolog på tross av manglende personlig erkjennelse og tro. Pietistene mente derimot at kun den gjenfødte kunne være rett teolog. Skriftstudiet ble for pietistene overordnet dogmatikken og studiet av de lutherske bekjennelsesskrifter,⁶⁷ noe som var en forandring fra den ortodokse praksis slik den hadde utviklet seg. Men allikevel var det et tydelig trekk i tiden at det ble et mye større fokus på katekismeopplæring av ungdommen og katekisasjoner. I 1706 ble det også utnevnt en egen professor i kateketikk ved universitetet i København. Presteutdanningen var og blitt kraftig revidert og styrket.⁶⁸

---

⁶⁵ Koch og Kornerup, *Den Danske kirkes historie*, Bind 5, S. 30

⁶⁶ Koch og Kornerup, *Den Danske kirkes historie*, Bind 5, S. 40

⁶⁷ Bergmann, *Kirkehistorie*, Bind 2, S 154.

⁶⁸ Koch og Kornerup, *Den Danske kirkes historie*, Bind 5, S. 42

Den store nordiske krig. Pietismen styrker grepet.

Til tross for Lutkens innsigelser brøt det mott slutten av 1709 på ny ut i krig mellom Danmark-Norge og Sverige som var i allianse med den Holsteingottorpske hertugen. Og krigen pågikk med vekslende intensitet og krigslykke i nesten 11år. Frem til man kom frem til det som på grunn av de store tragedier som hadde rammet riket og det magre utbytte som kom ut av det, ikke kunne kalles en seier men ble omtalt som en hederlig fred, ved fredsslutningen i 1720. Danskene fikk krav på en krigsskade erstatning på 600.000 rdlr samt at svenskene måtte betale Øresunds toll, noe kong Christian IV tidligere hadde forsøkt å få til men ikke lyktes med. Og slik sett ble dette i tillegg til at den hertugelige del av Slesvig nå ble inndratt i den kongelige del og nærmere knyttet opp til kongeriket, kanskje den største seieren i den dansk-norske kongens øyne. Svenskene måtte også love og for ettertiden aldri alliere seg med den holsteingottorpske hertugen mot Danmark⁶⁹.

Men erstatningen på 600.000 rdlr ble for ingenting å regne mot den økonomiske ruin og menneskelige ulykke krigen hadde påført riket og dets befolkning. Landeiere hadde mistet mange av sine bønder og arbeidere til hæren, og mange unge hadde blitt fratatt muligheten til skolegang. I tillegg hadde de store krigskostnadene medført store og tyngende skatter. Mange av de tilbake -vendte soldatene var naturlig nok også krigs skadede og var ikke vant med og utføre vanlig arbeid, og flere slet med å komme tilbake til et vanlig liv.⁷⁰ Matvare prisene var høye og folkeopplysningen var blitt skadelidende. Krigen hadde og medført pest og i 1711 hadde ett pestutbrudd rammet København som tok livet av opp mot en tredel av byens befolkning.⁷¹ Så nød og elendighet samt uvitenhet og råskap fulgte som naturlig er også som konsekvenser av denne krigen.

Juristen og prestesønnen Andreas Hojer som selv hadde blitt kjent men svært omdiskutert, ved sine ytringer om fornuftens og naturrettens autoritet over den bibelske åpenbaring. Noe som hadde pådratt seg en av samtidens store menn, den kirkekritiske men pietistiskvennlige Ludvig Holbergs vrede. Hojer utalte att «krigen hadde lammet åndslivet i Danmark, men forøkt stridbarheten- navnlig blant teologene».⁷²

---

⁶⁹ Koch og Kornerup, *Den Danske kirkes historie*. Bind 5, S. 46

⁷⁰ Koch og Kornerup, *Den Danske kirkes historie*. Bind 5, S. 79

⁷¹ Koch og Kornerup, *Den Danske kirkes historie*, Bind 5, S. 45

⁷² Koch og Kornerup, *Den Danske kirkes historie*, Bind 5, S. 65

Men de apokalyptiske forestillinger slike krigspåkjenninger kan medføre gjorde at befolkningen muligens ble enda mer mottagelige for pietismens alvorlige vekkelsesforkynnelse. Pietismen hadde alt i alt vunnet terreng frem mot 1720 og stadig flere biskoper var positive eller i det minste ikke aktive motstandere av den pietistiske reformbevegelsen. Og ved universitetet var det nå bare professor Hans Bartolin igjen som var aktiv og erklært motstander av pietismen.⁷³ Og til tross for de skjær i sjøen som hadde oppstått mellom kong Fredrik IV og Lutkens over kongens krigsiver og løssluppenhet i sitt eget ekteskap, var ikke kongen blitt fiendtlig innstilt overfor de pietistiske reformer, noe hans ansettelse av den unge norske presten og hengivne pietisten Peder Hersleb som slottsprest i Fredriksborg er ett sterkt vitnesbyrd om. Tiden etter freden i 1720 ble derfor en fremgangstid for den pietistiske bevegelsen hvor flere av dens reformer aktivt ble iverksatt, og den individuelle vekkelsen bredde om seg i befolkningen.

De kongelige skoler rytterskolene

Etter krigens herjinger var riket som sagt i en elendig forfatning, og behovet for reformer og målrettede tiltak var enormt. Dette var noe kong Fredrik IV tydeligvis var klar over, og han viste seg som en målbevisst regent som var i stand til å handle. En av de mest omfattende og betydelige nye reformer han gjennomførte, var opprettelsen av de kongelige skoler, de såkalte rytterskolene.⁷⁴ Navnet rytterskole kom av at skolene ble fordelt utover rikets 12 rytterdistrikter som skulle underholde en eskadron ryttere klare til stridsmobilisering hver, som en strategisk mobiliserings forordning som sikret at Danmark hadde et landforsvar. Og i løpet av perioden 1721-27 opprettet kongen 260 skoler i landets 12 rytterdistrikter.

Rytterskolene skulle fungere som allmueskoler for distriktenes barn, de skulle sikre leseferdigheter og fremfor alt kristendomsopplysning blant allmuens unge. For «hva var mer nødvendig for landets fremtid end gudfryktig og vel opplært ungdom».⁷⁵ Tanken bak opprettelsen av rytterskolene var blant annet at det ikke lenger ble ansett som tilstrekkelig at presten forkynnte den rette lære. Den enkelte måtte være i stand til å tilegne seg Guds ord på egenhånd skulle han kunne komme til personlig tro og erkjennelse. Og de unge måtte styrkes i barnelærdommen og lære å lese slik at de selv kunne få et større personlig utbytte

---

⁷³ Koch og Kornerup, *Den Danske kirkes historie*, Bind 5, S. 47

⁷⁴ Koch og Kornerup, *Den Danske kirkes historie*, Bind 5, S. 79

⁷⁵ Koch og Kornerup, *Den Danske kirkes historie*, Bind 5, S. 79

av søndagsgudstjenesten. Dette ville og gjøre dem til mere lovlydige, flittige og dugelige samfunnsborgere.⁷⁶ Så disiplinering og oppdragelse av befolkningen er og blitt hevdet som intensjoner bak rytterskolene.

De nye skolene ble på denne måten uløselig knyttet opp til kirken. Og skolebygget ble som oftest bygget som nærmeste nabo til den lokale kirken, da det var stedets sogneprest som førte tilsynet med skolen. Det var også sognepresten selv som hadde ansvaret for å foreslå kandidater til skoleholder embetet, og disse ble i neste rekke godkjent etter forhør av prosten i samråd med amtmannen. Sognepresten hadde videre ansvaret for ukentlig å holde oppsyn med skolen mens prosten kom på befaring en gang i halvåret. Biskopen fikk også ansvar for oppsyn med skolen når han hvert tredje år kom på visitas. Og både skoleholder, prest og prost kunne slik sett komme til å bli stilt til ansvar for skolens forfatning av biskopen. Skoleholderen var også i hovedsak lønnet av kirke tienden, i tillegg til visse privilegier han hadde bland de bønder som hadde barn i skolen og fra de lokale krongodsene eller ryttergodsene.⁷⁷

Lønnen for en skoleholder var på tross av dette heller ikke etter samtidens standard regnet for å være særlig høy. Det fantes heller ikke noen formell lærerutdanning og det var på langt nær nok studenter som kunne være villige til å betjene distrikts skolene. De siste tiårs mange kriger hadde også herdet befolkningen og gjort den såpass røff, at det til tross for leseferdigheter kunne være vanskelig å finne lærere som ble ansett som brukelige til barneoppdragelse og som ville fremstå som gode forbilder for den oppvoksende generasjon.⁷⁸ Skoleholderen måtte i tillegg til å kunne lese og helst skrive og regne om det var mulig, også bekjenne seg til de Augsburgske konfesjon og ha gode kunnskaper i barnelærdommen. Et annet problem var det også at det å være lærer for småbarn, heller ikke var ansett som noe hederlig yrke blant bøndene, men heller som en utvei for udugelige og arbeidssky personer som ikke tålte det tøffe bonde yrket. Mange av bøndene hadde og problemer med å se behovet for leseopplæring av barna, da de selv mente å ha klart seg utmerket godt uten. De følte og at de nye impulser og ideer som førte med skolegangen

---

⁷⁶ Koch og Kornerup, *Den Danske kirkes historie*, Bind 5, S. 79

⁷⁷ Koch og Kornerup, *Den Danske kirkes historie*, Bind 5, S. 82

⁷⁸ Koch og Kornerup, *Den Danske kirkes historie*, Bind 5. S. 83

gjorde barna mindre skikket for det monotone og harde bondeyrket. Og det var derfor til å begynne med ofte stor motvilje mot å sende barna på skolen blant lokalbefolkningen.⁷⁹

Instruksen for de nye skolene kom i mars 1721 og var skrevet av den dels pietistisk vennlige men ortodokse biskopen Christen Worm sammen med en representant fra statsapparatet, over krigs sekretær Christian Carl Gabel.⁸⁰ Foreldrene var nå forpliktet til å sende barna på skolen seks dager i uken samt at de hadde møteplikt sammen med skoleholderen på søndagsgudstjenesten. Skoledagen var delt opp i to bolker, formiddags undervisning fra klokken 7-11 og på ettermiddagen fra klokken 14-18. Foreldrene var pliktet å sende barna på heldagsundervisning fra de var 5 år. Men etter de var fylt 8år og kunne gjøre nytte for seg med gårdsarbeid hjemme, fikk de muligheten til å gå halve dager, annenhver dag formiddag og ettermiddag.

Hovedfokuset i undervisningen var i tillegg til leseopplæring, utenat læring av Luthers lille katekisme ofte utfra en katekismeforklaring. Læring av skriving og regning ble en tilleggs undervisning som foreldrene kunne betale ekstra for om de ønsket at barna skulle få opplæring også i det, og forutsatt at det faktisk var noe skoleholderen var i stand til å undervise i. Interessant å legge merke til er det også at det i tillegg til salmesang, skriftlesning og katekisme opplæring, også daglig skulle leses et stykke fra Christian V's Danske Lov.⁸¹ I dette ligger det nok en liten pekepinn på at allmueskolen ikke utelukkende handlet om befolkningens kristendomsopplæring og salighets sak, men at det også ligger andre statsdannelseperspektiver i bunnen. Men det religiøse perspektivet og kong Fredrik IVs personlige religiøse motivasjon kommer tydelig til syne i den tavlen han lot utarbeide og som skulle henge over inngangsdøren på alle skolebyggene. Øverst hadde den kongens monogram og et vers som lød slik:

Denne skole og 240 andre som denne, har VI FREDERIK DEN FJERDE, af Guds nåde konge af Danmark og Norge, de Venders og Gothers etc. i året 1721 ladet opføre i de distrikter, som af OS er oprettet til stadig at underholde 12 ryttereskadroner.

Og nederst et vers som hørtes slik ut:

---

⁷⁹ Koch og Kornerup, *Den Danske kirkes historie*, Bind 5, S. 83

⁸⁰ Koch og Kornerup, *Den Danske kirkes historie*, Bind 5, S. 82

⁸¹ Koch og Kornerup, *Den Danske kirkes historie*, Bind 5, S. 82

*Halvtredsindstyve Aar, GUD har DU mig opholdet. At Sygdom Kriig og Pest mig intet ondt har voldet. Thi Yder jeg min Tack, og breder ud DIT Navn. Og bygger Skoler op, de fattige til Gavn. GUD lad i dette Værek DIN Nådes fylde kende! Lad denne min Fundatz bestaa til Verdens ende! Lad altid på min Stool, een findes af min Ætt. Som mener DIG MIN GUD! og DISSE SKOLER Rætt.*⁸²

Også over dørene mellom de forskjellige rom i bygget hang det tavler med tekster av tydelig kristen og pietistisk inspirert karakter. Og skolene må ses som svært sentrale i å gi allmuen folke - og særlig kristendomsopplysning, og må ses på som en forløper til den kommende innføringen av en allmenn konfirmasjon. For selv om Danmark fikk sin allmueskole med rytterskolene allerede et godt tiår før konfirmasjonen ble formelt innført, ser det ikke ut til at det samme var tilfellet i Norge, der lov om folkeskoler kom først i 1739.⁸³ Og selv da og heller ikke etter det nye reformforslaget i 1741 fungerte dette som felles allmueskole i landet på samme måte som rytterskolene i Danmark. I Norge var det innføringen av konfirmasjonen som ble det viktigste tiltaket for å sikre en felles allmenn grunnutdanning for alle borgere i riket.⁸⁴ Men de bakenforliggende intensjoner virker å være såpass sammenfallende at de to reformer må kunne sees i klar sammenheng med hverandre.

Det Kongelige Vaisenhus

En annen reform som ble aktuell under den nordiske krigen, og som skulle få svært stor betydning for den senere etterkrigstids store pietistiske vekkelser, var at man begynte å diskutere opprettelsen av et vaisenhus i København, etter Franckes mønster fra Halle.

Krigens herjinger hadde etterlatt seg en hel del foreldreløse barn, og særlig det store peståret i 1711 hadde gjort behovet for en barneforsorg prekært.⁸⁵ Tidligere hadde foreldreløse barn blitt bragt til et barne-hus som var underlagt tukthuset og som hørte til under politivesenets myndighet. Dette var naturlig nok ikke et sted som var egnet til å ta seg av barnas forskjellige behov, eller gi dem en fremtidsrettet oppdragelse og utdanning. Og muligens er tankene om et vaisenhus med fokus på kristendoms oppdragelse, skoleutdanning og yrkesopplæring av foreldreløse barn underlagt det nyopprettede fattigvesenet, et tegn på at de pietistiske reformtanker hadde begynt å gjøre seg gjeldende

---

⁸² <https://no.wikipedia.org/wiki/Rytterskole>

⁸³ Aarflot, *Norsk Kirkehistorie*, Bind 2, S. 153

⁸⁴ Aarflot, *Norsk Kirkehistorie*, Bind 2, S. 156

⁸⁵ Koch og Kornerup, *Den Danske kirkes historie*, Bind 5, S. 84

ikke bare ved hoffet men også blant borgerstanden i København. En konsekvens av pietistenes menneskesyn ville unektelig medføre at man i større grad anså barn som selvstendige individer og som borgere av riket med visse rettigheter. Og det ville bli ansett både som en kristen konges og et kristent menneskes plikt å hjelpe svakerestilte med muligheter for å få en bedre fremtid. Og vaisenhuset skulle være et sted man både kunne sende gatebarn og hvor mødre som ikke var i stand til å forsørge dem kunne levere inn sine nyfødte. Det var på denne tiden ikke uvanlig at man kunne finne nyfødte forlatt eller avlivet i byen, av fortvilte mødre som ikke så hvordan de skulle kunne ta seg av dem.⁸⁶ Dette problemet var noe det var maktpåliggende for pietistene å forsøke å gjøre noe med, og kan være med på å forklare at det ble mulig å samle inn store summer fra private givere til opprettelsen av et vaisenhus.

Men selv om det var gitt beskjed fra kongen om at man skulle starte med opprettelsen av et vaisenhus allerede i 1713, gjorde den kostbare og altoppslukende krigen at ting drog ut og det var liten vilje til å sette i gang med noe som helst. Så under krigen ble vaisenhussaken tross enkeltpersoners iherdige innsats liggende uten helt å komme ordentlig i gang. Men den 8. april 1720 vedtok kongen at 2000rdlr av postvesenets inntekter årlig skulle avsettes til opprettelsen og driften av et vaisenhus og oppgaven med å få ting i gang ble nå lagt inn under Misjonskollegiet.⁸⁷ Dette bekrefter den store tillit Misjonskollegiet nøt hos kongen gjennom den handlekraft og effektivitet de hadde vist i opprettelsen av den kongelige trankebarmisjon og finnemisjonen. Men det var og et tydelig signal om at kongen selv hadde sterke religiøse motiver bak opprettelsen av vaisenhuset, og at han var langt fra upåvirket av de pietistiske strømninger ved hoffet og i riket for øvrig. I tillegg til å gi barna forpleining og skoling skulle vaisenhuset fremfor alt drive med kristendomsopplæring og undervisning i katekismen. Vaisenhuset skulle også ha sin egen kirke med offentlige gudstjenester og katekisasjoner, og de skulle ha en egen tilsatt prest. «Således kunne det vel lykkes og frelse den fattige ungdom og skaffe efterslægten bedre kaar».⁸⁸

Men til tross for at man med overleveringen av vaisenhussaken i Misjonskollegiets hender kunne forvente at den nå snart skulle bli implementert, skulle det vise seg at ytre

---

⁸⁶ Koch og Kornerup, *Den Danske kirkes historie*, Bind 5, S. 84

⁸⁷ Koch og Kornerup, *Den Danske kirkes historie*, Bind 5, S. 86

⁸⁸ Koch og Kornerup, *Den Danske kirkes historie*, Bind 5, S. 85

omstendigheter kom til å skape ytterligere skjær i sjøen. Det dreide seg her om dronning Louises død i 1721 og kongens uheldige brudd på all kutyme og anstendighet ved å kun et par måneder senere gifte seg med sin elskerinne Anna Sophie, og som om ikke det var nok også la henne krone til dronning. Dette var noe som i tillegg til å sterkt opprøre kronprins Christian VI også falt hoffets og Misjonskollegiets mange fromme pietister tungt for brystet og som vakte sterkt anstøt. Og hoffet delte seg i stor grad i to, med grupper som enten sympatiserte med kronprinsen og den avdøde dronningen, som man mente i flere år hadde lidd overlast ved kongens mange affærer, og som nå hadde lidd en endelig vanære det var vondt å svelge. Og på den annen side de som sluttet seg til kongen og den nye dronningen. Hele saken var med på å skape ikke så rent lite spenning rundt den politiske situasjonen i riket som så ut til å kunne bli farlig splittet.⁸⁹

Også pietistene var i en presset situasjon når de på ny så seg nødt til å påtale kongens livsførsel og slik sett slutte seg til kronprinsens fraksjon ved hoffet. Dramatisk for vaisenhussaken ble det når Misjonskollegiets sekretær Christian Wendt, som også var vaisenhusets påtenkte framtidige forstander og sto som hovedansvarlig for opprettelsen av dette, endte opp med å forlate København i sinne og reiste til Halle hvor han forble uten å returnere til Danmark. Det er også hevdet at han etter kraftige disputer med kongen vedrørende hans nye ekteskapsinngåelse pådrog seg en landsforvisning fra riket, og ble tvunget til å forlate riket innen 24 timer,⁹⁰ og vaisenhussaken ble med det midlertidig stanset. Men det ble gjort flere forsøk på å oppnå et mere forsonende forhold mellom far og sønn i kongehuset. Og i 1724 ble saken igjen lagt frem for kongen av Misjonskollegiet som ikke så det som forsvarlig å utsette den lengere. I 1727 hadde det lyktes gjennom møysommelig forsoningsarbeidet og trolig mye på grunn av arbeidet til kronprinsens feltmarskalk Johan Ludvig von Holstein og den pietistiske hoffprest Peder Hersleb, som nå var blitt utnevnt til medlem av misjonskollegiet og nøytt stor respekt hos både konge og kronprins, å oppnå en viss forståelse mellom far og sønn. Vaisenhuset fikk da sin endelige grunnleggelse 21.juli 1727, og oktober samme år på kongens fødselsdag åpnet de sine dører for første gang.⁹¹

---

⁸⁹ Koch og Kornerup, *Den Danske kirkes historie*, Bind 5, S. 111

⁹⁰ Koch og Kornerup, *Den Danske kirkes historie*, Bind 5, S. 85

⁹¹ Koch og Kornerup, *Den Danske kirkes historie*, Bind 5, S. 87

Vaisenhuset ble tidlig en sentral aktør i Københavns kirkeliv og ble som sagt et viktig sentrum for den pietistiske vekkelsen som snart skulle bre om seg. Ved siden av Peder Hersleb som nå var blitt en av direktørene ved vaisenhuset, men som grunnet sin stilling ved hoffet ikke ble like tilgjengelig for allmuen, var Enevold Ewald den sentrale skikkelsen i denne vekkelsen. Han begynte sin gjerning som lærer ved vaisenhuset, trolig etter at Peder Hersleb hadde gjort kongen og Misjonskollegiet oppmerksomme på hans kvaliteter. Og han ble raskt forfremmet til vaisenhusets faste prest. Vaisenhuset ble altså et kraftsenter for den pietistiske bevegelsen som etterhvert nesten kunne måle seg med Misjonskollegiet. De fikk blant annet sitt eget trykkeri og overtok mye av ansvaret fra kollegiet med tanke på å utbre kristen oppbyggelseslitteratur. Og E. Ewalds vekkelsesprekener på vaisenhusets offentlige gudstjenester slo igjennom i brede lag av Københavns befolkning. Særlig etter den store bybrannen i København i 1728 hvor 2/5 av byens bygningsmasse brant ned slo Ewalds vekkelses forkynnelse inn i befolkningen. Og både Hersleb og Ewald fikk ord på seg for å være store predikanter.⁹² Også i årene etter brannen når vaisenhusets gudstjeneste ble holdt i ride huset grunnet brannskader på kirken, var kirkesøkningen her så stor at kantoren så seg nødt til å søke lønnstillegg fordi han slet ut klærne sine på stadig å måtte presse seg frem gjennom folkemassen.⁹³

Ønske om reformer fra syvstjernen og Thomas von Westen

Også fra Norge kom det på denne tiden ønske om kirkelige reformer som igjen var preget av den pietistiske fromhet. Og spesielt aktive i denne striden var en gruppe på syv prester på Nordmøre og i Romsdal som ble kjent under navnet Syvstjernen. De forfattet i 1714 et skrift de kalte *Klagemaal over Zions zaar*, hvor de gikk hardt til verks i og kritiserte de rådende forhold innenfor befolkningen og den etablerte kirke. I sitt skriv til kongen kom det frem at gruppen var klart preget av pietistisk tankegodt og at det var reformer i pietistisk ånd de var ute etter. Likevel understreket de klart at de ikke hadde separatistiske tilbøyeligheter, men var ute etter å forbedre forholdene innen den rådende statskirke.

De polemiserste sterkt mot den tidligere rådende ortodoksi og fremhevet at kristendommen ikke kun består i en «ren lærdoms prediken», men også en kristen livsførsel. Og ett av de punktene de virkelig kommer på kant med de mest ortodokse teologene om, er når de

---

⁹² Koch og Kornerup, *Den Danske kirkes historie*, Bind 5, S. 89

⁹³ Koch og Kornerup, *Den Danske kirkes historie*, Bind 5, S. 97

klager over at der i «saa christeligt Rige er saa mange døbte hedninger.»⁹⁴ Også fra syvstjernen kommer ønsket om en offentlig overhøring av ungdommen, hvor de redegjør for og slutter seg til den troen de er døpt til. Andreas Aarflot mener det virker naturlig at de har kjent til den pietistiske dåpspraksis i deler av Det tyske riket og hentet inspirasjon derfra. Ja han mener å finne de fleste av pietismens reformpunkter igjen i skrivet fra Syvstjernen.⁹⁵ Som for eksempel innføring av det åndelige eller almene prestedømmet.

Blant prestene fra Nordmøre ble blant annet Eilert Hagerup kjent og endte opp i en innflytelsesrik posisjon, da han som representant for syvstjernen ble sendt til København for å forsøke å skape fremdrift i saken de hadde lyktes å skape med sitt skriv. Hagerup må ha gjort et godt inntrykk hos kongen og ved hoffet, og kongen valgte i 1714 å utnevne ham til sogneprest i Kalundborg.⁹⁶ Men den som ble mest kjent og innflytelsesrik fremfor noen av de syv var utvilsomt Thomas von Westen som senere skulle få ansvaret for opprettelsen av Finne misjonen og som ble dens første misjonær. Von Westen ble utnevnt til lektor i teologi ved katedralskolen i Trondhjem og ble i praksis fungerende som misjonens biskop i nordområdene. Dette førte i midlertid til at han havnet i konflikt med den mere ortodokse biskopen i Trondhjem, Peder Krog, som også tidligere hadde havnet på kant med Syvstjernen og de pietistisk reformvillige prester i sitt stift. Biskopen så nå på Von Westen og Misjonskollegiets økende innflytelse i sitt stift, som en trussel mot hans autoritet i kirkens styrelse i nord.

Von Westen opplevde mye motgang og mange tilbakeslag i sin tjeneste for misjonen, men han lyktes i å opprette en organisasjonsstruktur som gjorde at Finnemisjonen kunne fortsette med kraft også etter hans død. Han hadde for eksempel fått opprettet en egen misjonærutdanning. Og en av von Westens misjonærer Morten Lund fikk også oversatt en utgave av Luthers lille katekisme til samisk.

Fra ortodoksiens tidsepoke kan det se ut som om de viktigste impulsene i det Dansk-Norske kirkeliv og utvikling har kommet fra Tyskland og Danmark. Men når vi kommer til den pietistiske epoke og inntoget til syvstjernen og ikke minst opprettelsen av Finnemisjonen og Hans Egedes Grønlandsmisjon. Kan det virke som om de norske impulsene har gjort seg langt

---

⁹⁴ Aarflot, *Norsk Kirkehistorie*, Bind 2, S. 109

⁹⁵ Aarflot, *Norsk Kirkehistorie*, Bind 2, S. 111

⁹⁶ Koch og Kornerup. *Den Danske kirkes historie*. Bind 5. S. 106

mere gjeldende. Von Westen og Hans Egede var med på å sette den norske misjonsbevegelse på kartet som en innflytelsesrik bevegelse langt ut over det det magre folketallet skulle tilsi allerede fra bevegelsens spede begynnelse. Men den nordmann som fremfor noen skulle bli sentral, og muligens en av de mest sentrale teologiske skikkelser i samtiden, spesielt når det kom til å befeste den pietistiske bevegelses innflytelse over kirkelivet og poletikken i Danmark-Norge, var likevel Peder Hersleb.

Kapittel 5 - Christian VI, og nedslaget av statspietismen

Peder Hersleb som dominerende i den teologiske debatten

Peder Hersleb var født i 1689 på Stod i Trøndelag hvor, faren magister Christoffer Hersleb, var en profilert sogneprest som virket i den ortodokse botsfromhetens ånd. Familien stammet fra Nordmøre hvor Syvstjernen hadde sitt virke under Peder Herslebs ungdomstid. Og det er sikkert at den unge Hersleb har kjent til deres virke og at han muligens også har møtt Thomas von Westen og andre representanter for gruppen og latt seg inspirere av dem.⁹⁷Herslebs første studietid ble ved katedralskolen i Trondhjem under konrektor Anders Dass, som visnokk tok seg ekstra godt av den unge begavede studenten. Siden gikk ferden til København hvor han avla teologisk embetseksamen med stort hell. Og i 1713 var Hersleb tilbake i København som ledsager for sin bror, den senere sogneprest Ole Hersleb. Her opponerte han en enkel gang ved en disputas og ble deretter tildelt magistergraden på særlig æreful måte. Dette førte trolig til at den kongelige konfessionarius Peder Jespersen uten Herslebs viten foreslo ham som feltprest for de danske styrkene i Holstein.⁹⁸ Slik ble altså Hersleb feltprest under den store nordiske krig. Og hans forkynnelse og person må ha gjort inntrykk på kong Fredrik IV som utnevnte Hersleb til slottsprest i tillegg til det prestisjefulle sogneprestembetet i Hillerød/Herløv. Senere ble han også utnevnt til hoffprest.

Hersleb nøt altså stor anseelse hos kong Fredrik IV noe det faktum at det var Hersleb som ble tilkalt til kongens dødsleie høsten 1730 er et tydelig vitnesbyrd om. Men til tross for dette var Hersleb en tydelig uttalt pietist og en mann som kanskje som en av ikke så veldig

---

⁹⁷ Aarflot, *Norsk Kirkehistorie*, Bind 2, S. 135

⁹⁸ http://denstoredanske.dk/Dansk_Biografisk_Leksikon/Kirke_og_tro/Biskop/Peder_Hersleb

mange, nt stor respekt også hos den kommende konge Christian VI. Hersleb hadde faktisk vært med på den daværende kronprinsens reise til Tyskland i 1728 hvor kronprinsen både hadde truffet grev Zinzendorf og lagt turen om universitetet i Halle. Dette gjør det svært sannsynlig at Hersleb, som ble stående som representanten fremfor noen for den kirkelige Halle pietismen i Danmark-Norge, faktisk mtte Zinzendorf personlig, eller i det minste var med i reisefølget nr kronprinsen mtte ham.

Hersleb blir stående som en skikkelse som representerer kontinuitet mellom far og sånn etter tronskiftet i 1730. Og nr den nye konge Christian VI foretok sine store opprydninger innenfor den kongelige embetsstand, ble Peder Hersleb betrodd det svært prestisjefulle embetet som biskop i Akershus stift, med sete i Kristiania. Her er verdt å merke seg at Johannes Pedersen i motsetning til Andreas Aarflot, har blitt stilt spørsmål om hvorvidt denne utnevnelsen kan forklares utelukkende som et uttrykk for tillit hos den nye kongen, eller om det også var et ønske om å få Hersleb flyttet vekk i fra hoffet, da denne selv etter sigende ikke ønsket denne forflytningen.⁹⁹ Men som biskop i Kristiania og dermed den fremste kirkelige representant i Norge, virket han i alle fall som pgangsmann for den pietistiske vekkelse og ivrig kirkereformator i syv år fra 1731 til 1737. Han ble da hentet tilbake til Danmark av kongen, også denne gang noe motvillig, og betrodd det som var det fremste kirkelige embetet i Danmark på den tiden, Sjællands biskop med sete i København. Andreas Aarflot beskriver Herslebs virketid som biskop i Akershus som en av de rikeste epokene i norsk kirkehistorie.¹⁰⁰

Hersleb ble stående i sentrum for de fleste av de pietistiske reformforslag som ble gjennomført i denne tiden, og deltok som en innflytelsesrik rst i de fleste av tidens kirkepolitiske og teologiske debatter. Johannes Pedersen hevder til og med at det var Herslebs forslag til en plan om å opprette en skole for bondebarn i Herlv som ble avgjørende for at Fredrik IV i 1720 fattet vedtaket om og begynne arbeidet med å opprette de nevnte 240 rytterskolene i Danmark.¹⁰¹ Herslebs modell ble malen som ble liggende til grunn for de nye skolene. Hersleb maktet også å skaffe Herlv både ett nytt hospital og et

---

⁹⁹ Koch og Kornerup, *Den Danske kirkes historie*, Bind 5, S. 115

¹⁰⁰ Aarflot, *Norsk Kirkehistorie*. Bind 2, S. 138

¹⁰¹ Koch og Kornerup, *Den Danske kirkes historie*, Bind 5, S. 86

fattighus. Og når vaisenhus saken hadde gått i stå var Herslebs utnevning som medlem av Misjonskollegiet og med bestyrer for vaisenhuset, sentral i og få fart i arbeidet igjen.

Hersleb var også sentral i arbeidet med innførelsen av en pietistisk konfirmasjon i riket. Ja han hadde faktisk allerede innført en formell konfirmasjon etter pietistisk mønster i sitt stift i 1732 mens han var biskop i Kristiania, da han anså det som maktpåliggende at ungdommen kunne lese før de gikk til alters for første gang. Og når Christian VI i 1737 innførte almen konfirmasjon i riket støttet Hersleb ikke bare dette men han fremhevet også kongens myndighet til å foreta kirkelige reformer uten å rådføre seg med biskopene.¹⁰² Hersleb var og en av pådriverne bak den første loven om folkeskoler i Danmark- Norge i 1739.

En av de store kontroversielle sakene som oppstod i kirken på den tiden var det som blir kalt for den store skriftemålsstrid. Det var etter tidens kirkelige forordning påkrevet å gå til skrifte hos presten og få dennes tilsigelse av syndenes forlatelse før man gikk til nattverd minst en gang i året. Men siden det var utviklet en folkelig praksis hvor man ofte gikk til nattverd bare denne en gang i året, og da gjerne samtidig rundt påsketider, kunne plutselig antallet som skulle skrifte og få absolusjon overstige hundre personer.¹⁰³ Og siden presten på ingen måte hadde tid til å samtale individuelt med alle, ble det raskt til at praksisen ble opplesning av en bekjennelsesbønn og så en kollektiv og almen tilsigelse av syndenes forlatelse av presten. Mange av de pietistiske prestene hadde imidlertid store problemer med dette. De følte at de ikke kunne tilsi noen syndenes forlatelse på generelt grunnlag uten å ha samtalt med personen og funnet ut hva saken dreide seg om, og om der fantes en oppriktig anger og bot hos vedkommende. Og de mente at man ikke kunne vite at den som kom til nattverd, skriftet av egen fri vilje da nattverd med skriftemål var påbudt ved lov. Mange mente at en ortodoks nattverdspraksis slik den hadde utviklet seg i kirken, kunne lure menigheten til en falsk trygghet, hvor de stolte på sakramentene som om de virket etter den katolske *ex opere operati*-tanken, og at dette ble til en hindring for omvendelsesforkynnelsen. Flere ble svært anfektet ved denne tanken. En av de som reagerte sterkt, var biskopens bror Ole Hersleb som i 1726 søkte om å bli fritatt fra å forrette skriftemål, og kort tid etter frasa seg sitt embete som sogneprest i Vartov i protest. Dette førte imidlertid til at den pietistisk sinnede biskopen ble nødt til å involvere seg til forsvar for

---

¹⁰² Aarflot, *Norsk Kirkehistorie*. Bind 2, S. 150

¹⁰³ Aarflot, *Norsk Kirkehistorie*, Bind 2, S. 143

brorens syn, om enn ikke hans handlemåte. Han havnet dermed i konflikt med brorens tilsynsmann, den tidligere representant for Syvstjernen, men nå meget ortodokse Trondhjems-biskopen Eilert Hagerup. Kong Christian VI hadde på sin norgesreise i 1733 hørt Hagerup tale over emnet og blitt overbevist til å gi sin tilslutning til dette synet. Men da han senere oppdaget at både Peder Hersleb og den folkekjære og innflytelsesrike vaisenhusprest Enevold Ewald hadde problemer med dette synet, mildnet han litt og gav etter hvert begrensede muligheter for prester til å få dispensasjon fra å forrette skriftemål.¹⁰⁴

Noe som kan virke mere påfallende tatt Herslebs pietistiske grunnsyn i betrakting, er at han ble såpas sentral i en av de samfunnsreformer i tiden som kom til å få svært omfattende og ikke alltid like positive konsekvenser, nemlig utarbeidelsen av konventikkelplakaten. Andreas Aarflot mener at det i stor grad er Herslebs forslag som ble liggende til grunn for den endelige utformingen av konventikkelplakaten. Denne loven som i effekt skulle oppheve forsamlingsfriheten, var ment å demme opp for separatistiske elementer innfor den mere radikale pietisme og i særdeleshet gjendøpere, kalvinister og kvekere. Men den kunne og komme til å ramme herrnhuterne, en bevegelse som den ordensbevisste og kirketro Hersleb av ulike grunner hadde utviklet sterke motforestillinger mot.

Mot slutten av sin embetstid ble Hersleb utnevnt til medlem av det nye generalkirkeinspeksjonskollegiet som skulle ta seg av kirkelige spørsmål. Men dette var ikke noe han gjorde med glede. I kollegiet møtte han sterk motstand å måtte stadig finne seg i og bli nedstemt i viktige saker. Selv var han prinsipiell motstander av hele kollegiet da han mente det gikk inn på biskopens domene, og fratok denne sitt ansvar og sin autoritet i kirkespørsmål. Selv mente han at han nok bare var blitt nominert til kansler embetet av høflighets hensyn, da man «ikke godt kunne forbigå Sjællands biskop».¹⁰⁵

Hersleb blir og beskrevet som en av Danmarks mest kjære folketalere i sin tid, og som en av de sentrale vekkelses og omvendelsesforkynnere som banet veien for de store vekkelsene i København mellom 1727-28. Han blir også beskrevet som en nidkjær disippel av Spener og France.¹⁰⁶ Likevel blir det hevdet at han mot slutten av sitt virke ofte havnet på kant med tidens ledende pietister, da han hos dem fant det han mente var hykleri og falsk fromhet. Og

---

¹⁰⁴ Aarflot, *Norsk Kirkehistorie*, Bind 2, S. 145

¹⁰⁵ http://denstoredanske.dk/Dansk_Biografisk_Leksikon/Kirke_og_tro/Biskop/Peder_Hersleb

¹⁰⁶ Koch og Kornerup, *Den Danske kirkes historie*, Bind 5, S. 95

når den nye institusjons og religionskritiske rasjonalisme begynte å bre om seg rundt midten av det 18. århundret, mente en sliten Hersleb at han ikke var i besittelse av den åndskraft som skulle til for å hamle opp med tidens nye strømninger, og han overlot i større grad roret til andre i de kirkelige saker.¹⁰⁷

Ny konge nye tider, pietisme som statsreligion

Selv om det var foretatt omfattende reformer med et tydelig pietistisk innslag under kong Fredrik IV. Som opprettelsen av Misjonskollegiet, fattigforordningen, rytterskolene og vaisenhuset i København, samt at arbeidet til fremtredende og betrodde pietister som Enevold Ewald og Peder Hersleb hadde gjort at den pietistiske vekkelse hadde satt sitt tydelige spor, ikke bare i Københavns by liv men også langt utover i begge riker, var det først under kong Christian VI's regjeringstid at pietismen virkelig skulle befeste sin posisjon som den foretrukne religion blant det ledende statsapparatet i Danmark-Norge.

Kong Christian VI var vokset opp ved sin mor, den hengivne og fromme pietist, dronning Louises hoff. Han hadde på mange måter fått pietismen inn med morsmelken. Den nye kongen hadde og blitt dypt rystet og såret over sin fars utenomekteskapelige forbindelser, og hadde selv sett hvor hardt dette hadde rammet dronningen. Dette gjorde at den nye kongen hadde flere grunner til å se positivt på den pietistiske bevegelsen. Det var blant annet representanter for denne som tydeligst hadde påtalt den urett kongen begikk, og tatt et klart standpunkt for dronningen i denne saken. Og når kronprinsen så giftet seg med den pietistiske Sophie Magdalene, ble de et nytt sterkt pietistisk to spann ved hoffet, som ble ytterligere styrket da også den nye dronningens mor, den svært hengivne pietist og personlige bekjente av grev Zinzendorf markedsgravinne Sophie Christiane, fulgte med på lasset, og fikk stor innflytelse rundt det nye kronprins og senere kongepars hoff.¹⁰⁸

Zinzendorf hadde altså en personlig relasjon til den nye dronningmoren i Danmark-Norge. Men Johannes Pedersern skriver¹⁰⁹ at den tyske greven allerede i mange år hadde hatt oppmerksomheten rettet mot Danmark og det som skjedde der, og at han nå hadde et inderlig ønske om å bli ansatt i en stilling ved det danske hoff når Christian VI ble konge. Dette hadde han nå forhåpninger om at markedsgravinne kunne bidra til å få i stand.

---

¹⁰⁷ http://denstoredanske.dk/Dansk_Biografisk_Leksikon/Kirke_og_tro/Biskop/Peder_Hersleb

¹⁰⁸ Koch og Kornerup, *Den Danske kirkes historie*, Bind 5, S. 75

¹⁰⁹ Koch og Kornerup, *Den Danske kirkes historie*, Bind 5, S. 76

Greven sendte personlig en hilsen til kronprinsparet ved deres bryllup i 1721, og hans utsendinger hadde besøkt København allerede før 1730. Men det første personlige møtet mellom greven og kronprinsen fant sted da kronprinsparet i 1728 foretok det man må kunne kalle en dannelsesreise og blant annet besøkte slektninger i de tyske fyrstedømmene. På denne reisen, hvor som nevnt tidligere også Peder Hersleb var med i reisefølget, traff altså kronprinsparet Zinzendorf og fikk et personlig inntrykk av det arbeidet greven gjorde og den brennende religiøse iver han utstrålte. I tillegg til dette var de også innom Halle og besøkte universitetet der og kom slik i befatning med kjernen og selve arnestedet for den kirkelige pietismes vekkelser. Men det som på denne reisen kanskje skulle få størst betydning for dansk kirkepolitikk under Christian VI, var at kronprinsen møtte og knyttet bekjentskap med sin fetter grev Christian Ernst Solberg som selv sto den kirkelige pietisme svært nær, men som også hadde sterke motforestillinger mot alt ytterliggående og separatistisk. Grev Solberg skulle senere bli kong Christian VI's kanskje fremste rådgiver i kirkelige spørsmål.¹¹⁰

Til kroningen i 1731 var der invitert prominente gjester fra både inn og utland, og hit kom også som kanskje den som fikk mest oppmerksomhet grev Zinzendorf.¹¹¹ Greven holdt gudelige forsamlinger og oppbyggelige lekmannsmøter hvor enn han drog frem. Det nye kongeparet var også svært begeistret for den fromme greven og syntes til å begynne med at det var flott at han kom og vekket opp igjen den pietistiske vekkelsen i landet, noe grevens besøk også i stor grad gjorde. Men det blir hevdet at kong Christian VI til å begynne med ikke hadde skjønnet at den lysere og lettere pietisme herrnhuterne stod for, skilte seg nevneverdig ut fra den mere alvorlige og dystre hallepietismen.¹¹² Og det at vekkelsen nå fikk enda et nytt innslag, ville kunne medføre nye utfordringer og en viss uro. Selv om ikke herrnhutismen var direkte separatistisk på linje med radikalpietismen, hadde den heller ingen stor forståelse for den institusjonaliserte kirken og dens gudstjenester. For dem var det det oppbyggelige brødrufelleskapet som var det viktigste og som utgjorde Kristi sanne kirke, alt annet enn dette forble underordnet og mindre viktig. Men den oppliving av vekkelsen Zinzendorfs besøk hadde medført gjorde at de vaktas forsamlinger igjen kom i sentrum for begivenhetene i København. Men denne gang førte det til stor uro og en enda sterkere misnøye fra den ortodokse del av presteskapet. Det forekom endatil slagsmål og

---

¹¹⁰ Koch og Kornerup, *Den Danske kirkes historie*, Bind 5, S. 78

¹¹¹ Koch og Kornerup, *Den Danske kirkes historie*, Bind 5, S. 116

¹¹² Koch og Kornerup, *Den Danske kirkes historie*, Bind 5, S. 118

uroligheter.¹¹³ De vakte var heller ikke en ensartet forsamling, og i spriket mellom de hallensiske pietister og de radikale separatister hadde nå herrnhuterne kommet, som Johannes Pedersen skriver, både som uromoment og forbindelsesledd.¹¹⁴ Men til tross for dette nøt Zinzendorf stor anseelse og velvilje hos kongen, og ved kroningen ble han tildelt danebrogsordenen.¹¹⁵ Og han fikk også kongen med på tanken om å opprette et eget misjonsuniversitet, fra hvor evangeliet kunne gå ut til hele verden. Men Zinzendorf hadde både ved sin egen personlige fremtoning og på grunn av den uroen som bredte seg rundt de vakte i byen, ført til mere og mere skepsis blant kongens rådgivere, som nå slett ikke var så vennlig innstilt overfor herrnhutismen som de tidligere hadde vært. Og Zinzendorfs planer både om en stilling ved hoffet og et eget misjons universitet ble derfor torpedert.¹¹⁶ Zinzendorf selv ble stadig mere uønsket i riket og mistet etterhvert sin innflytelse på kongen. Fokuset var nå i stedet gått over til å begrense den herrnhutiske innflytelsen på vekkelsen, og få denne tilbake inn på det kirkelige sporet som favoriserte Spener og Frankes linje. Det var nå kongens fetter den nevnte grev Solberg som tok roret og ble kongens mest fortrolige rådgiver i alle kirkelige spørsmål. Det offisielle sporet ble nå det som blir beskrevet som en mellomvei, «en følelsesbetont men kirkelig pietisme som gjennom reformer skulle søke og fornye den danske kirke».¹¹⁷ Zinzendorf ble nå ansett som en svermer og etter at kongens tante og Zinzendorfs kanskje mest innflytelsesrike forkjemper prinsesse Sophie Hedvig døde i 1735 måtte greven forlate landet. Christian Ernst Solbergs linje var nå offisielt blitt den som skulle følges i Danmark-Norge.

Christian VI skulle altså bli den store pietistiske reformator i Danmark-Norge, men hans første regjeringsår ble mere preget av kirkelig uorden og strid enn av konstruktive reformer. Christian VIs første reformarbeid gikk i midlertid ut på å oppheve enkelte av de reformer faren, Fredrik IV hadde innført. Det dreide seg først og fremst om opphevelsen av den omfattende sabbatsordningen som forbød både teater drikk og festligheter på søndagen og innførte kirkeplikt.¹¹⁸ Denne forordningen som kom i kong Fredriks IVs siste leveår da han var inne i en dypt religiøs søken og anger, var ikke, som kanskje har blitt den rådende

---

¹¹³ Koch og Kornerup, *Den Danske kirkes historie*, Bind 5, S. 117

¹¹⁴ Koch og Kornerup, *Den Danske kirkes historie*, Bind 5, S. 118

¹¹⁵ Koch og Kornerup, *Den Danske kirkes historie*, Bind 5, S. 117

¹¹⁶ Koch og Kornerup, *Den Danske kirkes historie*, Bind 5, S.120

¹¹⁷ Koch og Kornerup, *Den Danske kirkes historie*, Bind 5, S. 120

¹¹⁸ Koch og Kornerup, *Den Danske kirkes historie*, Bind 5, S. 116

oppfatning, en typisk pietistisk reform. Pietistene var i utgangspunktet mere skeptisk til bruk av tvang i åndelige spørsmål. Den kristne fromhet som skulle resultere i overholdelsen av sabbatsbudet burde helst komme fra en indre overbevisning og ikke som et resultat av ytre tvang. Så sabbatsforordningen kan heller ses som en reform som har sine røtter i den ortodokse folkekirketanken, og den ble derfor opphevet som noe av det første kong Christian VI gjorde. Omstendigheter som blant annet at vekkelsen med tiden fikk et mere kirkefiendtlig islett, skulle imidlertid føre til at kongen senere gjeninnførte en sabbatsforordning nesten identisk med den som ble opphevet.¹¹⁹

Men det som til å begynne med ble mottatt med takk og ansett som noe svært positivt av kongen, men som vi har hørt etter kort tid skulle vise seg å bli en tidkrevende utfordring i Christian VIs første regjeringstid, var altså den store oppblomstringen av vekkelsesforsamlinger eller de gudelige forsamlinger i København, som Zinzendorf og hans representanter fra Herrnhut medførte. Vekkelsen hadde tidligere til tross for enkelte separatistiske og radikalpietistiske innslag i stor grad vært dominert av den kirkelige Hallepietismen og var sentrert rundt Vaisenhuset, og med profilerte pietister som Enevold Ewald og Peder Hersleb som de dominerende lederskikkelser. Men vekkelsen hadde nå fått et nytt og langt mindre kirkelig innslag i herrnhutismen som virkelig var begynt å gjøre seg gjeldende. Og enda mere komplisert ble det av at vekkelsen nå begynte å motta sterke impulser fra Sverige hvor vekkelsen hadde vært sentrert rundt Godfred Arnold og Johan Conrad Dippel,¹²⁰ og hadde fått en langt mere apokalyptisk, separatistisk og direkte kirkefiendtlig profil hvor man tok sterk avstand fra de lutherske bekjennelsesskrifter. Mange ble også sterkt grepet av Jacob Bøhmes skrifter og hans syn på den naturlige åpenbaring, fornuften og det indre lys.

Vekkelsens nye profil og det mye bredere omfanget den nå fikk førte altså til stor uro blant og sterk motstand fra det ortodokse presteskap, og til uroligheter i byen. De vaktet forsamlinger hadde til og med blitt angrepet og forulempet av studenter. Og til og med Ludvig Holberg som personlig var en kritiker av den institusjonaliserte religion og dens lærefokus og hyklerske tendenser, og derfor hadde sansen for den mere individualistiske pietisme med dens fokus på menneskets ytre livsførsel, ytret seg svært kritisk til det som nå

---

¹¹⁹ Koch og Kornerup, *Den Danske kirkes historie*, Bind 5, S. 152

¹²⁰ Koch og Kornerup, *Den Danske kirkes historie*, Bind 5, S. 123

skjedde innen de gudelige forsamlinger i København. «Hvor skreddere og skomakere giver sig til at prædike, måå det ende i forvirring og fanatisme».¹²¹ Etter de store urolighetene i 1732 utstedte kongen et forbud for lekfolk mot og utlegge Den Hellige Skrift i forsamlingene. Så fokuset i forsamlingene gikk nå i stor grad over til å dreie seg om det personlige vitnesbyrd og den oppbyggelige samtalen mer en forkynnelsen. Men forsamlingene ble i stadig større grad preget av herrnhutisme og radikal pietisme. Særlig var det spørsmålet om absolusjonen og nattverden som ble problematiske.

Fra brødremenigheten i Tyskland var det særlig tømmermannen Christian David og Zinzendorfs nære venn magister Spangenberg som fikk innflytelse. Når David var innom København på vei til Grønland for å gå i misjonens tjeneste, holdt han husmøter og E. Ewald fikk til og med utgitt hans betraktninger omkring de åtte saligheter anonymt i bokform.¹²² Dette skulle gi både ham og vaisenhusets trykkeri betydelige utfordringer senere, når anklagene kom om spredning av falsk lære.

Striden om det almene skriftemålet som borgerplikt hadde ikke begynt bra for kong Christian VI. Som nevnt tidligere hadde det startet med at en prest, Ole Hersleb, på grunn av kongens motvilje mot å komme ham i møte i dette for ham svært viktige samvittighetsspørsmål, hadde frasagt seg sitt embete.¹²³ Men når stadig flere prester og kanskje spesielt på grunn av at E. Ewald også søkte om fritak av samvittighetsgrunner, mildnet kongen noe i sitt standpunkt og begynte etter hvert å gi dispensasjon til enkelte prester til å bruke et alternativt absolusjonsformular med visse forbehold, hvor man ikke uforbeholdent tilsa samtlige deres synders nådige forlatelse uten å kjenne til hva saken dreide seg om for den enkelte. Det ble også gitt tillatelse til enkelte at de kunne lønne en kapellan til å forrette skriftemål og nattverd der presten ikke følte han kjente forsamlingen godt nok. De ortodokse som hadde vært glade for kongens fasthet i saken med Ole Hersleb, reagerte imidlertid sterkt på at kongen nå var begynt å gi etter. Og kritikken kunne bli hard både mot de pietistiske prester og mot kongen selv. Det hele kulminerte med at konfessionarius Frawen som var nidkjær forsvarer av den ortodokse praksis, holdt en preken mens kongeparet var tilstede over teksten om døperen Johannes og kong Herodes, hvor han etter

---

¹²¹ Koch og Kornerup, *Den Danske kirkes historie*, Bind 5, S. 123

¹²² Koch og Kornerup, *Den Danske kirkes historie*, Bind 5, S. 125

¹²³ Koch og Kornerup, *Den Danske kirkes historie*, Bind 5, S. 131

sigende skal ha fordelt rollene så tydelig at dronningen fikk et illebefinnende og måtte årelates.¹²⁴ Frawen mistet sitt embete på grunn av denne prekenen og endte opp som landsforvist.

De store urolighetene hadde ført til at kongen så seg nødt til å nedsette en undersøkelses kommisjon for å se nærmere på sakene. Denne ble bestående av syv personer, kongens barndomsvenn pietist og senere statsminister Geheimeråd D.L. Von. Holstein, den ortodokse Sjællands biskop Christian Worm, etatsrådene J.W. Schrøder og Schulin, samt professorene H. Steenbuch, M. Wøldike og J.F. Reuss. Den siste var pietist og vennlig innstilt ovenfor herrenhustismen, noe som bland annet resulterte i at han selv ble klaget frem for det rådet han satt i. Prosessen som skulle avduke hva det var ved de vaktens lære som hadde forarget byens presteskap viste seg i midlertid å skulle bli en skitten affære, med sverting angiveri og falske anklager mot de pietistiske. Særlig stiftsprost Morten Reenberg som følte seg personlig forulempet av kommisjonens kritikk av ham, som en som hadde «unødig oppildnet byens folk»¹²⁵, gikk hardt ut mot kommisjonen. Og hans nevø, kapellan ved Nicolai kirke Chr. Reenberg gikk onkelen kraftig i forsvar og ble en av de ivrigste til å føre anklager mot pietistene frem for kommisjonen. Av kritikken som ellers ble fremsatt for kommisjonen, var det meste av de vanlige innvendinger ortodoksien hadde mot pietismen. Det gikk på at troens artikler og især læren om rettferdiggjørelsen ble forvansket, at man kun kom til sann omvendelse gjennom botskamp, at ett gjenfødt menneske var fullkomment da det ikke lenger begikk forsettlig synd, at Guds ords og sakramentenes kraft var avhengige av om den fungerende prest var gjenfødt, det allmenne prestedømmet, at enhver bør vitne om sin tro og bedrive sjelesorg, samt at Guds nåde har sin grense hvor den ulydige blir forherdet.¹²⁶ Det ble og klaget over «det indre ord» og at Kristus fødes i de troende, og at disse ting i lag med brodersamfunnet ble regnet for mere verdt enn dåp og nattverd, samt tanken om at den uverdige som går til nattverd ikke får del i herrens legeme og blod. Det ble også gått hardt i rette med den fordervelige litteratur som hadde utgått fra vaisenhusets boktrykkeri og som man mente hadde spredt seg som en gift i begge riker. Og det var tydelig at det særlig var Vaisenhuset og pastor Ewald anklagerne ville til livs.

---

¹²⁴ Koch og Kornerup, *Den Danske kirkes historie*, Bind 5, S. 136

¹²⁵ Koch og Kornerup, *Den Danske kirkes historie*, Bind 5, S. 138

¹²⁶ Koch og Kornerup, *Den Danske kirkes historie*, Bind 5, S. 139

Stridighetene rundt de gudelige forsamlinger i København falt også sammen med det som blir karakterisert som det endelige bruddet mellom Halle og Herrnhut i Tyskland, noe Zinzendorfs venn, magister Spangenberg, personlig fikk erfare. Han ble ansatt som lærer ved universitetet i Halle, men det varte ikke ett år før han måtte forlate grunnet stridigheter rundt den frie adgang til nattverden og skriftemålet. Han gikk deretter inn i fulltidstjeneste for brødremenigheten i Herrnhut. Og forskjellen på beskrivelsen av de gudelige forsamlinger i København og kongens handlinger med dem hos Christian Ernst Solberg og Spangenberg kan muligens være beskrivende for den kløften som var oppstått mellom herrnhuterne og den kirkelige Hallepietismen. For mens Solberg med stor betenkelighet bemerker at flertallet av de vakte var blitt radikale separatister, har Spangenberg en annen tolkning av situasjonen «Alt er i bevegelse. Mørket opprøres og vil ikke tåle lyset».¹²⁷ Herrnhuterne anså seg nå som i økende grad forfulgt, ikke bare av det ortodokse presteskap men også fra den kirkelige pietismens side. Og kong Christian var i en presset situasjon. Han sympatiserte med vekkelsen og ville verne om denne, samtidig som han så på seg selv som av Gud betrodd og være den lutherske kirkes verge. Han måtte derfor ta et oppgjør med de som ikke respekterte kirkens posisjon og ritualer og ønsket å bryte med den.

I 1734 var kommisjonens arbeid avsluttet og kongen var tvunget til å komme med en avgjørelse, noe som var svært vanskelig for ham. Kommisjonens arbeid hadde avdekket og besluttet at uroen i byen rundt de gudelige forsamlingene i hovedsak hadde skyldtes de ortodokse presters sverteskampanje og mistenkeliggjøring, og ikke som anklagerne hevdet, pietistenes avvik fra den Lutherske lære. Vel kunne pietistenes forkynnelse drive folk til fortvilelse, men Guds ord skulle jo også virke oppriktig bot og sorg over synden. Og motstanderne ble beskylt for og ville all alvorlig kristendom til livs.¹²⁸ Kongens dom i saken falt, og det gikk ikke den veien anklagerne hadde håpet. Det ble fra kongelig hold nå gitt klare instruksjoner om at all sverting av meningsmotstandere fra talerstolen skulle opphøre. Man skulle slutte å forkjetre og forhåne hverandre og benytte prekestolen til å predike den rene lutherske og bibelske lære uten å angripe personer. De som valgte å holde seg borte fra nattverden fordi de følte seg uverdige eller hadde andre samvittighetskvaler, skulle ikke tvinges, men presten kunne kjærlig formane dem. Men om noen ikke gikk til alters fordi de

---

¹²⁷ Koch og Kornerup, *Den Danske kirkes historie*, Bind 5, S. 126-27

¹²⁸ Koch og Kornerup, *Den Danske kirkes historie*, Bind 5, S. 149

var ubotferdige eller viste forakt, kunne det medføre straff. Og i spørsmålet om de gudelige forsamlinger ble saken forsøkt tonet ned, og situasjonen fikk forbli uforandret under forutsetning av at ting nå var relativt rolige.¹²⁹ Men trolig grunnet det økende separatistiske innslag i forsamlingene valgte altså kongen allerede i 1735 og gjeninnføre en helligdagsforordning, da ikke egentlig som en pietistisk reform men utav en ansvarsfølelse for den lutherske folkekirkes fremtid i riket, da man følte at de nye impulsene i vekkelsen kunne føre til en oppløsning av denne.¹³⁰

De gudelige forsamlingene hadde altså fått lov til å bestå dog uten at lekfolk skulle få utlegge skriften. Det var åpnet for en økt samvittighetsfrihet i forhold til skriftemål og nattverd, men det var samtidig gjeninnført pliktig kirkegang om søndagen. Brødrene fra Herrnhut var nå uønsket i riket men ansett for nyttige i misjonens tjeneste på Trankebar og Grønland.¹³¹ Det som hadde felt dem var ikke deres kirkesyn, men snarere mangel på sådan. De hadde en tverrkonfesjonell innstilling, og kom sammen i grupper for å forkynne evangeliet der folk ville høre. De var ikke på samme måte som de radikale pietistene kritisk til den institusjonaliserte folkekirken kirken, men de forholdt seg heller ikke til den i noen vesentlig grad. Johannes Pedersen skriver om dem at, «var de ekte Lutheranere i forkynnelsen av den uforskyldte nåde, forstod de ikke et mukk av Luthers kirkesyn, ide de satte broderfelleskapet over Ordet og sakramentene.»¹³²

I 1735 ble Johannes Ludvig von Holstein utnevnt til leder av det Danske Kanselli, altså statsminister. Han var i likhet med kongen vokst opp ved dronning Louises hoff hvor faren tjenestegjorde, og han var barndomsvenn med kongen. Han hadde i liket med ham også nærmest fått den hallenistiske pietisme inn med morsmelken. Når det nå var ham og grev Solberg samt den kirkelige pietist hoffprest Johannes Bartholomeus Bluhme som ble kongens nærmeste rådgivere i kirkelige spørsmål, og ved embetsutnevnelser, var det tydelig at det var denne retningen som skulle gå seirende ut av kong Christian VIs første turbulente regjeringsår.¹³³ Når grev Zinzendorf i 1735 i forbindelse med kongens tante, prinsesse Sophie Hedvigs begravelse kom til København, fikk han ikke møte kongen, men ble bedt om å la seg

---

¹²⁹ Koch og Kornerup, *Den Danske kirkes historie*, Bind 5, S. 150

¹³⁰ Koch og Kornerup, *Den Danske kirkes historie*, Bind 5, S. 151

¹³¹ Koch og Kornerup, *Den Danske kirkes historie*, Bind 5, S. 151

¹³² Koch og Kornerup, *Den Danske kirkes historie*, Bind 5, S. 151

¹³³ Koch og Kornerup, *Den Danske kirkes historie*, Bind 5, S. 152-53

forhøre av professorene ved universitetet. Og til tross for at kongen i et brev forsikret ham om sin fortsatte kjærlighet ble han bedt om å forlate riket, da han var ansett for å være en svermer.¹³⁴

Men til tross for all uroen som hadde preget Christian VIs første regjeringstid, var han av hjertet pietist og ivret etter å gjennomføre pietistiske reformer. Særlig gjaldt dette trosopplæring og almen opplysning og utdanning. Kongen blir også beskrevet som en som hadde sans for vitenskapens betydning. Han overtok et i stor grad nedbrent universitet etter den store bybrannen da han ble innsatt som konge. Og selv om universitetet i stor grad forble en presteskole, økte han også fokuset på andre vitenskaper og innførte blant annet en juridisk embetseksamen.¹³⁵ Når det kom til teologiutdannelsen, ble det og gjort reformer. I pietistisk ånd skulle det nå legges større vekt på bibelstudier på grunnspråket og kirkehistorie fremfor ensidig fokus på dogmatikken. Det ble også lagt større vekt på undervisning i kateketikk.¹³⁶ Også de lærde skolene for de mere evnerike og privilegerte unge, de såkalte latinerskolene, ble det forsøkt å reformere slik at de kunne bli «den hellige ånds verksteder» og oppdra ungdommen i sann gudsfrykt og gode og nyttige vitenskaper.¹³⁷ Men kongen hadde også stor iver for den allmenne utdanningen og hadde fortsatt i faren Fredrik IVs spor med å opprette flere rytterskoler. I 1735 ble alle stiftsamtmenn og biskoper i Danmark og Norge bedt om å innberette hvor mange skoler det fantes i deres stift, både kongelige og det som måtte være opprettet lokalt eller privat, hvor mange flere de måtte trenge og hvor de måtte ligge for at alle barn nå skulle få skolegang, samt komme med forslag til hvordan disse best kunne finansieres. I 1736 sendte en kommisjon bestående av J. W. Schrøder, J. B. Bluhme og A. Hojer inn et forslag om at det i riket burde reises 700 skolebygg hovedsakelig etter rytterskolenes mønster for å nå målsetningen om en allmenn folkeskole i Danmark-Norge.¹³⁸ Og i 1739 utstedte kongen forordningen om folkeskoler i Danmark-Norge. Også statsminister Von Holstein, samt Sjællands biskop Peder Hersleb og hoffprest Erik Pontoppidan hadde vært sentrale pådrivere for dette reformarbeidet.¹³⁹

---

¹³⁴ Koch og Kornerup, *Den Danske kirkes historie*, Bind 5, S. 120

¹³⁵ Koch og Kornerup, *Den Danske kirkes historie*, Bind 5, S. 154

¹³⁶ Koch og Kornerup, *Den Danske kirkes historie*, Bind 5, S. 162

¹³⁷ Koch og Kornerup, *Den Danske kirkes historie*, Bind 5, S. 155

¹³⁸ Koch og Kornerup, *Den Danske kirkes historie*, Bind 5, S. 157

¹³⁹ Koch og Kornerup, *Den Danske kirkes historie*, Bind 5, S. 156-57

Kong Christian VIs regjeringstid var en periode preget av et aktivt kirkelig engasjement og forsøk på innføring av flere kirkelige reformer. Men det var også en tid preget av stor kirkelig uro. I kontrast til dette sto den relative fred med omverdenen som preget epoken. Det brøt ikke ut krigshandlinger under Christian VIs regjeringstid. Det nærmeste man kom var da kongen en kort periode rustet opp til en potensiell krig med Sverige, etter at valget av ny kronfølger der ikke gikk den veien Christian VI hadde håpet. Han hadde øynet muligheten for å få sin sønn satt på svenske tronen, men svenskenes valg falt på Adolf Fredrik. Så i stedet for en Oldenburger ble det nå i stedet en rivaliserende Gottorp-er som besteg den svenske tronen.¹⁴⁰ Men Christian VI besinnet seg etter det skuffende nederlaget, og det brøt ikke ut i noen krig. Til tross for fraværet av krigshandlinger hadde de foregående tiårs mange og harde kriger sørget for at også Christian VI hadde utfordringer med store mengder avdankede soldater som trengte fattigforsorg og hjelp. Bare i årene 1734-38 ble det i København alene anholdt ca. 1350 pensjonerte soldater for løsgjengeri og tigging.¹⁴¹ Også store landbrukskriser med dårlige avlinger inntraff i Christian VIs regjerings periode, og førte til at andelen tiggere økte kraftig. I 1732 ble det i København alene registret over 4000 og man regner med at andelen ute i distriktene var vesentlig større.¹⁴² I et forsøk på å få innført en ordnet offentlig fattigforsorg som kunne håndtere problemet, sendte kongen i 1734 ut et reskript som forbød all frivillig støtte til tiggere og påbød alle å betale en passende fattigavgift. Dette falt imidlertid ikke i god jord hos alle. Noen mente det ble feil å gi almisse når man ikke sto ansikt til ansikt med den man gav penger, mens andre igjen helst ønsket å slippe mere skatt.

En annen mye omtalt reform som kom mot slutten av Christian VIs regjeringstid, var opprettelsen av det såkalte general-kirke-inspeksjons- kollegiet. Dette skulle bestå av J. L. v. Holstein, hoffprest J. B. Bluhme som nå var blitt kongens kanskje mest fortrolige rådgiver i kirkelige spørsmål, J. W. Schrøder, prost M. Hviid, juristen A. Hojer som var inspeksjonens store pådriver og den som hadde fremmet forslaget om dens opprettelse for kongen. I tillegg skulle Sjællands biskop i kraft av sitt embete være fast medlem.¹⁴³ Inspeksjonen ble opprettet i 1737 og sammenfalt dermed med biskop Worms død og Peder Herslebs noe

---

¹⁴⁰ Koch og Kornerup, *Den Danske kirkes historie*, Bind 5, S. 170

¹⁴¹ Koch og Kornerup, *Den Danske kirkes historie*, Bind 5, S. 191

¹⁴² Koch og Kornerup, *Den Danske kirkes historie*, Bind 5, S. 191

¹⁴³ Koch og Kornerup, *Den Danske kirkes historie*, Bind 5, S. 172

motvillige aksept på kongens kall til rikets øverste kirkelige embete. Hersleb hadde som nevnt hatt en aktiv tjeneste som biskop i Akershus og hans arbeid hadde nokk blitt lagt merke til av kongen. Hersleb hadde og støttet kongens reformarbeid ikke minst i forbindelse med konfirmasjonen, og han var nå ønsket tilbake til København. Hersleb hadde ikke vært særlig begeistret for ideen, og han stilte blant annet krav om å bli fritatt for alt ansvar stillingen medførte ved universitetet uten å miste den økonomiske kompensasjonen.¹⁴⁴ Tiden som biskop i København innledet et skille i Peder Herslebs virke hvor han går fra å være en engasjert pådriver for kirkelige reformer og vekkelse, til og bli mere konfliktsøkende og kritisk til den kirkelige og politiske utviklingen. Hans fokus glir over til å forsøke å begrense vekkelsens forskjellige ukirkelige utskudd og fast og bestemt håndheve gjeldene lov og kirkelig praksis i møte med separatister og svermere.¹⁴⁵

Den nye inspeksjonen som både kongen og grunnleggeren A. Hojer hadde svært store forventninger til, skulle i midlertid vise seg ikke å bli så vellykket som man hadde håpet. Dette skyldtes blant annet at dens mandat ikke var tydelig avgrenset, verken oppimot Det Danske Kanselli eller biskopene.¹⁴⁶ Det ble slik sett ikke godt mottatt av dem som mente den fungerte som en overstyrende myndighet på deres domene. Ikke minst skyldtes dette at Peder Hersleb, som selv satt i inspeksjonen, etter hvert ble svært kritisk til den. Han havnet ofte i konflikt med dens medlemmer og da særlig hoffprest Bluhme som han mente fikk alt for stor innflytelse gjennom sin personlige relasjon til kongen. Og han gikk faretruende langt i å kritisere hele kong Christian VI's kirkestyrelse på denne tiden.¹⁴⁷ Hvorfor det ble så dårlig med samarbeidet innenfor inspeksjonen, er egentlig et mysterium, da samtlige av dens medlemmer var å anse som kirkelige pietister med sympati for vekkelsesbevegelsen. Forklaringen ligger nok delvis i personlig ærgjerrighet særlig for Peder Herslebs vedkommende, og i synet på hvordan man skulle håndtere vekkelsens utskudd, separatister og gjendøpere og hvordan man skulle forholde seg til herrnhutismen. Det som særlig ble vanskelig her, var spørsmålet om bruk av tvang i trosspørsmål.¹⁴⁸

---

¹⁴⁴ Koch og Kornerup, *Den Danske kirkes historie*, Bind 5, S. 173

¹⁴⁵ Koch og Kornerup, *Den Danske kirkes historie*, Bind 5, S. 198

¹⁴⁶ Koch og Kornerup, *Den Danske kirkes historie*, Bind 5, S. 173

¹⁴⁷ Koch og Kornerup, *Den Danske kirkes historie*, Bind 5, S. 176

¹⁴⁸ Koch og Kornerup, *Den Danske kirkes historie*, Bind 5, S. 197

Hersleb var selv blitt en noe ærekjær personlighet med årene, og det at han nå som Sjællands biskop til stadighet opplevde at Bluhmes syn ble foretrukket i kirkelige saker og at andre som ikke en gang innehadde noe kirkelig embete i det hele tatt fikk sin vilje frem foran hans egen, var tungt å svelge. Han var og av den oppfatning at Bluhmes milde linje ovenfor dem som avvek fra lov og kirkelig praksis var naiv og svak og potensielt farlig.¹⁴⁹ Hersleb fryktet at de separatistiske og herrnhutiske forsamlingene sto i fare for å skape et skisma som direkte truet den lutherske kirkes enhet. Dette kunne han ikke på noen som helst måte tolerere og hans siste virketid er preget av en hard kamp for den kirkelige orden. Ett talende bilde for hvor hardt det da kunne gå for seg er at klokkeren i Rorup før en nært forestående visitas i 1740, tok med seg ministerialboken og druknet seg da han «ikke ventet seg noe godt.»¹⁵⁰

Vekkelsen i Danmark hadde som nevnt fått et tydelig separatistisk innslag i sin kontakt med Svenske separatister som var kommet til København etter at de var blitt landsforvist fra Sverige. De endte også her med å bli landsforvist da kongen anså dem for farlige svermere. Men noen av deres tanker hadde smittet over på vakte dansker. Det var da særlig tanker som stammet fra J. C. Dippels, som sterkt motsatte seg all utvortes gudsyndyrkelse og ritualer, «hvorfor hvar da nattverden beholdet og fodtvætingen forsvundet» var blant argumentene.¹⁵¹ Og det oppstod praktiske problemer når flere av disse nektet å la sine barn døpe. Hvordan burde kirken og myndighetene stille seg overfor den enkeltes samvittighetsfrihet, og hvor mye tvang var det tilrådelig å bruke i trosspørsmål? Dette var spørsmål som ble lagt frem for inspeksjonen men som det var vanskelig å komme til enighet om. Flertallet, og særlig Bluhme, var for en mildere linje hvor man skulle akseptere stor samvittighetsfrihet og hvor de lokale prester skulle søke å overbevise dem som for vill med kjærlige formaninger. Hersleb ble imidlertid stående på motsatt side og ønsket en langt hardere linje. Han mente at barna burde tas fra foreldrene og døpes for så å bli oppdratt av staten. Om foreldrene motsatte seg fikk man sende dem i tukthus. I slike saker virker det påfallende at lovgivningen som ble vedtatt i perioden, ser ut til å favorisere Herslebs harde linje, mens den formelle kirkelige praksis allikevel blir praktisert slik Bluhme ønsket det.

---

¹⁴⁹ Koch og Kornerup, *Den Danske kirkes historie*, Bind 5, S. 177

¹⁵⁰ Koch og Kornerup, *Den Danske kirkes historie*, Bind 5, S. 213

¹⁵¹ Koch og Kornerup, *Den Danske kirkes historie*, Bind 5, S. 194

Et eksempel på personer som representerte separatistene, er Morten Støttrup som sammen med foreldre og brødre nektet å gå til kirke og alters. Det endte med at han og hans to brødre ble satt i arresten hvor de skulle besøkes og undervises av presten i et forsøk på å få dem til å endre sine synspunkter. Dette var imidlertid ifølge Morten for verre å regne en «at piskes med ris». Da imidlertid ingen av brødrene ville endre på noe som helst, endte det til slutt opp med landsforvisning. I dommen het det at «Folk, der farer vild i troen, bør ikke idømmes ydre straffe, men da disse tre brødre ikke vilde love at tie stille med deres farlige meninger, kunde de let forføre andre; det vilde derfor være uriktigt at lade dem blive i landet».¹⁵² Av de mere innflytelsesrike roller det nye kirkeinspeksjonskollegiet skulle inneha, var å foreslå dugelige prester til embetskallelser for kongen.¹⁵³

En av de mere omfattende reformer som ble gjennomført av Christian VI, kom som et forsøk på nettopp å få tvunget de vakte forsamlinger tilbake inn i kirken og få dem tilsluttet kirkens gudstjeneste. Dette kom med «Den kongelige forordning af 13. januar 1741 om, hvorvidt gudelige forsamlinger udenfor den offentlige gudstjeneste maa tillades»¹⁵⁴ den såkalte konventikkelplakaten. Den besto av 17 paragrafer som var ment å regulere de gudelige forsamlinger og føye dem inn i den kirkelige orden.¹⁵⁵ Prestene ble formant til å ta seg av de vakte, og forsamlingene skulle underordnes gudstjenestelivet. Prestene kunne holde gudelige forsamlinger hvor Skriften ble utlagt, mens man uten presten kun måtte samles noen få til korte samlinger og Skriften skulle da ikke utlegges. All omreisende lekmannsforkynnervirksomhet ble forbudt, alle skulle bli i sitt kall og passe sitt arbeid. Det ble lagt særskilt vekt på at kvinner ikke måtte «bilde sig ind, at de har kald til at lære og prædike». Men de kunne få tillatelse til å undervise pikebarn.¹⁵⁶ Men forordningen fastholdt og at det for en stor del var de sløve og slette prester som var skyld i at separatisme og uorden hadde bredt seg. Og løftet om bedre prester ble på nytt understreket. Konventikkelplakaten rammet ikke bare separatistene, men dens forbud mot lekmannsforkynnere gikk også hardt ut over herrnhuterne, som til tross for at kongen var svært kritisk til Zinzendorf og brødremenigheten i Tyskland, ble sett på som «gode sjæle» her hjemme og hadde fått lov til å danne menighet i Holstein under forutsetning av at de var

---

¹⁵² Koch og Kornerup, *Den Danske kirkes historie*, Bind 5, S. 193

¹⁵³ Koch og Kornerup, *Den Danske kirkes historie*, Bind 5, S. 174

¹⁵⁴ Koch og Kornerup, *Den Danske kirkes historie*, Bind 5, S. 200

¹⁵⁵ Koch og Kornerup, *Den Danske kirkes historie*, Bind 5, S. 201

¹⁵⁶ Koch og Kornerup, *Den Danske kirkes historie*, Bind 5, S. 202

selvstendige og ikke underlagt Herrnhut eller Zinzendorf.¹⁵⁷ Menighetens upopularitet gjorde imidlertid til at den ikke besto særlig lenge. En annen som fikk føle på hvor tøft det var å skulle støtte opp om herrnhutismen, var den nyankomne stiftsprosten i København, Henrik Gerner. Han hadde virket som prest i Sør-Norge før han kom til København. Hans pietistiske forkynnelse hadde ført til vekkelser flere steder. Etter å ha ankommet København kom han imidlertid i forbindelse med brødrene og ble sterkt grepet av deres lyse og kristussentrerte forkynnelse. Han åpnet sitt hjem for brødrene og holdt gudelige forsamlinger for dem. Han ble fort ansett som brødrenes foretrukne kirkelige forkynner og beskytter og gikk selv mer eller mindre helt over til herrnhutismen, mens han fortsatte sitt virke innenfor kirken. Med dette pådrog han seg ikke bare kritikk fra J. L. v. Holstein, men i særdeleshet Peder Herslebs vrede. Gerner forble likevel i sitt embete frem til Christian VI's død i august 1746. Da han ikke kunne vente at den neste kongen ville ha like stor sympati for fromme annerledes tenkende. Og siden både rikes øverste geistlige og statsminister var ute etter å ta ham, sa han fra seg sitt embetskall og gikk i stedet over i brødremenighetens tjeneste. Kongen døde altså i 1746. En av de siste større reformer av kirkepolitisk betydning han kom med, var *Reskript af 5.marts 1745*.¹⁵⁸ Denne inneholdt en ytterligere forsterkning av de allerede fattede vedtak i konventikkelplakaten og var designet spesifikt for å ramme separatistene. Det ble nå forbudt å forlate den evangeliske kirke og slutte seg til fremmede religioner, og fremmede sekters utsendinger skulle ikke lenger tolereres. Foreldre som nektet å døpe barna sine skulle også forvises til ett av de religiøse fristedene i riket, som Fredrica, Fredrikstad, eller Altona.

Christian VI's død i 1746 markerer et tydelig skille i det kirkelige og politiske livet i det dansk-norske riket, og slutten på den statspietistiske perioden. Ved Fredrik V's maktovertagelse stod Danmark-Norge overfor en gryende ny kulturhistorisk epoke som alt var på gang i Europa, den såkalte rasjonalismen eller opplysningstiden. Denne epoken var allerede godt i gang på kontinentet og man hadde i Danmark-Norge allerede til en viss grad stiftet bekjentskap med den gjennom prester som hadde tatt sin teologiske utdannelse i Halle, og var blitt inspirert av Chr. Wolffs tanker omkring den menneskelige fornufts muligheter, og behovet for rasjonell bevisførsel for de åndelige sannheter. Wolffs forelesninger hadde vert

---

¹⁵⁷ Koch og Kornerup, *Den Danske kirkes historie*, Bind 5, S. 199

¹⁵⁸ Koch og Kornerup, *Den Danske kirkes historie*, Bind 5, S. 206

forbudt å delta på for danske studenter under Christian VI. Men den som helt klart fremfor noen var kilden til at det bredere lag i befolkningen kom i kontakt med disse nye åndsstrømninger, var Ludvig Holberg som med sine mange og ofte humoristiske litterære utgivelser vant seg ett bredt publikum. Dette var muliggjort gjennom Fredrik IVs og Christian VIs møysommelige arbeid med å innføre allmenn skolegang og ikke minst gjennom konfirmasjonens innførelse og dens krav om lesekyndighet. Det var nå vanlig at folk kunne lese og Johannes Pedersen oppsummerer Christian VIs regjeringstid blant annet med at romanens og avisens tid nå var inne.¹⁵⁹ Den mildere tilnærming til annerledestenkende og sterkere skepsis til bruk av tvang i religiøse spørsmål som pietismens epoke medførte i Danmark-Norge, kan nok og ha vært med å danne grunnlaget for at nye tanker lettere kunne utforskes. Men det var ikke helt uten motstand fra kirkelig side, og Peder Hersleb skal visstnok ha uttalt i 1754 at «Religionen faaer nu meere med Fornuften at gjøre, end med Fanden».¹⁶⁰

Kapittel 6 – Innføring av konfirmasjonen

Christian VIs innføring av konfirmasjonen

Christian VIs innføring av konfirmasjonen i hele det Dansk-Norske riket kom den 13. januar 1736 med *Forordningen om den tilvoxende Ungdoms Confirmation og Bekreftelse i deres Daabes Naade*.¹⁶¹ Konfirmasjonen var som kjent noe som hadde vært et tilbakevendende diskusjonstema helt siden reformasjonens dager. Flere av ortodoksiens fremtredende menn i Danmark-Norge som H. Resen og N. Hemmingsen hadde ivret for innføringen av et rensert og reformert konfirmasjonsritual. Fremtredende pietister som F. Lutkens, E. Ewald og P. Hersleb hadde allerede praktisert forskjellige former for konfirmasjon i deres ansvarsområder. Men det var først når Christian VI tok tak i det at det ble fortgang i saken. Og da gikk det også veldig hurtig. Ja det gikk ikke mer enn cirka ett år fra saken kom på bordet til konfirmasjonen formelt var innført og pliktig i hele riket. I hertugdømmene i syd hadde konfirmasjonen allerede vert utbredt praksis helt siden 1675¹⁶² og P. Hersleb hadde

---

¹⁵⁹ Koch og Kornerup, *Den Danske kirkes historie*, Bind 5, S. 216

¹⁶⁰ Koch og Kornerup, *Den Danske kirkes historie*, Bind 5, S. 251

¹⁶¹ Koch og Kornerup, *Den Danske kirkes historie*, Bind 5, S. 160

¹⁶² Koch og Kornerup, *Den Danske kirkes historie*, Bind 5, S. 158

også allerede innført en allmenn konfirmasjon i Akershus stift hvor han var biskop, men nå ble den formelt innført i hele riket. Det nye konfirmasjonsritualet var utformet av hoffprest J. B. Bluhme og etatsråd J. W. Schrøder og var ferdig utformet i løpet av noen få uker. Man kan spørre seg hvordan dette kunne gjøres så fort, og en av grunnene kan ifølge Andreas Aarflot være at man allerede hadde P. Herslebs utkast til konfirmasjonsritualet liggende til grunn. De to ritualene ble i alle fall svært like.¹⁶³ Sannsynlig er det vel også at man hadde Speners og muligens Martin Buchers eller Martin Chemnitz konfirmasjons ritual og ta utgangspunkt i.

Den nye forordningen ble mottatt med glede av de pietistiske prestene, men fikk en noe mere ambivalent mottagelse blant de mere ortodokse. Pietistene hadde ønsket seg konfirmasjonen som et hjelpemiddel for de unge til å komme til klarhet i deres personlige trosforhold og ta et tydelig trosstandpunkt, så for dem var det direkte knyttet opp til de unges frelse. De hadde også håpet at en allmenn konfirmasjon skulle gjenopplive og utbre vekkelsen men da innenfor folkekirkens rammer. Flere av de ortodokse var også i utgangspunktet positive til konfirmasjonen men det var da som nevnt katekismemotivet som var sentralt. Deres håp var at undervisningen sterkere skulle befeste de unge i den augsburgske bekjennelse og lutherske tro og slik kunne virke som et vern for den Dansk-Norske folkekirken. Men flere av de ortodokse var også negativt innstilt til konfirmasjonen. De anså den for ettergivenhet overfor de forskjellige pietistiske utslag i tiden, og som en katolsk skikk uten belegg i Skriften, Confessio Augustana eller hos Luther selv. Men til tross for dette gikk også biskop Worms til slutt inn for konfirmasjonen og anbefalte den offentlig, selv om han overfor kongen hadde uttrykt betenkeligheter med tidspunktet for innføringen og hva man kunne forvente seg av utbytte. Biskopen fikk imidlertid selv æren av å skrive den fast formulerte og avsluttende forbønnen.

Konfirmasjonens krav til lesekyndighet hos alle barn som skulle konfirmeres, gav også et nødvendig løft til allmueskolens utbredelse i riket. Konfirmasjonen var pålagt ved lov og ville føre til alvorlige borgerlige konsekvenser for den som ikke ble konfirmert, slik som blant annet at de ikke skulle få gifte seg, kunne eie land, tjenestegjøre i forsvaret og vanskelig ville kunne inne ha formelle statlige embeter. Derfor ble i praksis lesekyndighet, om ikke direkte lovpålagt, så i alle fall langt sterkere utbredt for den oppvoksende generasjon. Andreas

---

¹⁶³ Aarflot, Norsk Kirkehistorie, Bind 2, S. 150, 151

Aarflot påpeker at i og med konfirmasjonen fikk man også en demokratisering av undervisningen i riket, da det ble advart mot å stille de allerede privilegerte i noen særstilling ved konfirmasjonen.¹⁶⁴ Den kongelige forordning av 1736 fastholdt også att ikke noe barn måtte komme til konfirmasjon som ikke først hadde vært til skole. Der det ikke fantes noen offentlig skole falt ansvaret først på klokkeren eller et annet egnet menneske, og siden på presten som katekiserte, eksaminerte og konfirmerte barna.¹⁶⁵ I tillegg til den vanlige skole og katekismeundervisning medførte også konfirmasjonen at barna i et kvart år skulle gå to ganger i uken til undervisning hos presten. Målet med dette var å levendegjøre kunnskapen og oppnå sinnsforandring og personlig tro hos den unge. Men det at behovet for undervisning økte gjorde dessverre ikke finansieringen av allmueskolen noe enklere, mange steder, særlig i Norge, måtte man fortsatt ta til takke med den omreisende omgangsskolen. Og da lærerne ofte måtte lønnes av bøndene i området kunne lønnen bli dårlig, og dermed også kvaliteten på lærerne så som så.¹⁶⁶ Forskjellen i hvor effektiv de nye reformer med allmenn folkeskole og allmenn konfirmasjon ble for utbredelsen av lesekyndighet i Danmark-Norge, ser ut til å ha variert stort fra by til bygd men spesielt fra Danmark til Norge. Og her til lands ser det ut til at det gikk ganske mange flere år enn det som var forventet, før de ønskede effektene av de nye reformer begynte og gjøre seg utbredt gjeldende også ute på bygdene. Der hadde motviljen mot å betale for lærere vært stor og bøndene hadde ikke sjeldent stukket kjepper i hjulene for de omreisende lærerne. Lærerne her var ofte selv dårlig utdannet, de var jevnt over dårlig lønnet og ofte uønsket av de som skulle betjenes. De var også belastet med et langt større antall barn å undervise, spredt over et større geografisk område, enn det var realistisk og kunne forvente at de skulle klare. Alt dette får sogneprest i Spydeberg Jacob Nicolai Wilse (1735-1801), til og trekke den konklusjon at «En skolemester på landet i Norge har gemeenlig det usleste lære-embede på jorden».¹⁶⁷ Så betydningen av de pietistiske reformer for folkeopplysningen må kanskje kunne sies å i praksis ha hatt en mere umiddelbar betydning i byene enn på landet, og i Danmark før i Norge.

Når man tar for seg de punktene i den kongelige forordningen som henvender seg til lærerne er det et av de punktene man tydeligst ser den nye konfirmasjonsforordnings

---

¹⁶⁴ Aarflot, *Norsk Kirkehistorie*, Bind 2, S. 153

¹⁶⁵ Apendix. Punkt. 2

¹⁶⁶ Neiiendam, Michael. 1933. *Erik Pontoppidan II (1689-1735). Studier og bidrag til Pietismens Historie*. G. E. C. GAD, København, 1933. Side. 107-108

¹⁶⁷ Mykland, Knut. *Norges historie, Bind 8, den lange fredstiden*. J. W. Cappelles Forlag as. Oslo, 1988. Side. 354

pietistiske grunnsyn komme til uttrykk. Og fokuset ligger på hva barnet har merket hos seg selv av den ene eller andre sannhets kraft og hva de har merket hos seg av omvendelse og tro. Læreren skal drive med formaning og sjelesorg og det er helt tydelig at målet er en personlig omvendelse hos den som skal konfirmeres. Det blir og gitt anledning til å holde noen tilbake fra konfirmasjonen om de ikke blir funnet i den stand som var ønskelig. Og slik det fremstår i forordningen av 1736 kan dette like gjerne dreie seg om manglende omvendelse og tro, som mangel på kunnskap eller formell tilslutning til den augsburgske tro.¹⁶⁸

Selve konfirmasjonsritualet bestod av flere deler. Det var først en overhøring av presten hvor konfirmanten måtte gjøre rede for katekismens fem parter. Deretter var det en formaningstale om konfirmasjonens vesen som en stadfestelse av dåpspakten. Dette var ett av de punktene man hadde hatt innvendinger mot fra reformatorenes side. De var redde for at dette ville forringe betydningen av dåpssakramentet, og denne kritikken ble på nytt aktuell. Men P. Hersleb som var en av de ivrigste forkjemperne for det nye konfirmasjonsritualet avviste dette med at det ikke er dåpen, men den døypte som stadfestes i konfirmasjonen. Deretter fulgte trosbekjennelse og løftesavleggelse hvor man lovet å «vedblive udi saadan sin Daabes Pagt indtil sin sidste salige ende».¹⁶⁹ Når konfirmanten hadde svart ja, fulgte håndspåleggelse med velsignelsesord. Deretter fulgte en kort formaningstale av presten som skulle understreke hva som hadde funnet sted, og at det løftet som nå var avlagt var en «formelle Eed for Herren».¹⁷⁰ Menigheten ble så oppmuntret til takk og bønn for de unge, og til selvransakelse med tanke på hvordan man selv sto i sin dåps pakt. Det hele ble avsluttet med biskop Worms avslutningsbønn.

Temaet løftesavleggelse som en formell ed ble altså et sentralt element i den pietistiske konfirmasjon, og et punkt hvor den skilte seg ut fra den reformatoriske. Dette førte til at dåpen hos pietistene i langt større grad ble stående som en tosidig pakt som i stor grad hviler på menneskets evne til å holde sin del.¹⁷¹ Dette er noe som ikke ville falt i god jord blant de ortodokse og man vil vel også kunne anta at Luther sannsynligvis ville vært kritisk til en slik utvikling. Man kan også hevde at edsavleggelsens sentrale plass i

---

¹⁶⁸ Apendix. Punkt. 7-8

¹⁶⁹ Aarflot, *Norsk Kirkehistorie*, Bind 2, S. 152

¹⁷⁰ Hareide, *Konfirmasjonen foreldet eller aktuell?* S. 57

¹⁷¹ Hareide, *Konfirmasjonen foreldet eller aktuell?* S. 62

konfirmasjonsritualet også var av pragmatisk samfunnsbyggende betydning for kongen, da det innprentet betydningen av edsavleggelse i de unges samvittighet. Dermed ville de eventuelle eder de senere skulle måtte avlegge, som ved militærtjeneste eller ved juridiske eller andre embeter bli mere troverdige, noe som igjen ville kunne styrke kongens tillit til sine undersåtter og deres lojalitet i fremtiden. Ståle Dyrvik skriver med tanke på de pietistiske reformene i perioden; «En grunnfestet kristen moral og samvittighet hos undersåttene gjorde det mulig å utøve virkelig myndighet uten å ty til mer enn et minstemål av fysisk makt og tvang».¹⁷² I det nye konfirmasjonsritualet var det bare håndspåleggelsen kongen stilte spørsmål ved. Dette var noe også Peder Hersleb hadde hatt betenkeligheter med, men som han mente kunne aksepteres så lenge man ikke la mere i handlingen enn en alminnelig forbønns handling.

Som en hjelp til å forberede menighetene og prestene mentalt på den nye tradisjon man gjeninnførte med konfirmasjonen fikk både biskop Worm og hans etterfølger Peder Hersleb, kongens befaling om og utgi skrivelser eller hyrdebrev som skulle lette arbeide med og få innført konfirmasjonen og forberede menighetene på dette. Worms kom ut i 1737 under tittelen *Om børnedåbens fornødenhet og konfirmationens nytte*. Herslebs skrift *Epistola Pastoralis* kom og ut i 1737, som også var det året biskop Worm døde og Hersleb selv inntok Skjellands bispestol. Hans skrift var i midlertid adressert til presteskapet i Akershus så det må ha blitt utgitt eller i det minste påbegynt før dette fant sted. Begge skrifter anbefaler på det varmeste konfirmasjonen som en eldgammel og nyttig tradisjon som når den ikke tillegges noen sakramental karakter er en ren og oppbyggelig evangelisk skikk. Heller ikke håndspåleggelsen mener de man kan stille spørsmålstegn ved, så lenge ingenting tillegges noen annen kraft en den kraft Guds ord har i seg selv er det ikke skadelig. Og det er den forlengede omgangen med Guds ord, katekismeopplæringen, og forberedelsen man forventer at skal føre til forandring hos de unge, og ikke selve konfirmasjonshandlingen.¹⁷³

Katekismepreken og katekisering av ungdommen hadde vært en utbredt og sentral del av den kirkelige undervisning allerede fra langt tilbake i ortodoksiens tidsepoke. Med sabbatsforordningen av mars 1735 hadde det også blitt påbudt prestene å selv katekisere de unge minst en halvtime etter søndagens preken. Det nye som kom med konfirmasjonen var

---

¹⁷² Mykland. *Norges historie, Bind 8, den lange fredstiden*, S. 340

¹⁷³ Neiiendam, *Erik Pontoppidan II (1689-1735). Studier og bidrag til Pietismens Historie*, S. 79-80

at man nå så sitt snitt til å opprette et eget kateketembete. Og med forordningen av april og mai 1736 ble det pålagt alle sogneprester og kapellaner i København å ansette en kateket. Kateketene skulle ha teologisk embetseksamen, men ikke være ordinerte. Og etter tre års tjeneste skulle kongen hjelpe dem til et prestekall. Hoffprest Bluhme fikk et særskilt ansvar for å finne egnede og ikke minst fromme kandidater til kateketembete. Kongen sikret seg slik det Johan Pedersen omtaler som «en planteskole, eller et seminarium av rettskafne prester til bruk ved embetsledighet».¹⁷⁴ Men kateketene ble ikke alltid sett på som noe positivt av prestene. Istedenfor å bli ansett for en hjelpende hånd i en presset arbeidssituasjon, ble kateketene like ofte ansett som en ekstra byrde som ble lagt på dem i forbindelse med konfirmasjonen.

Læreboken: Pontoppidans Sannhet til Gudfryktighet

Med innføringen av konfirmasjonen ble det som nevnt tidligere en mere enhetlig kristendomsopplæring i riket. Dette førte også til behovet for et enhetlig pensum for katekismeopplæringen. Den tredje september 1736 fikk derfor hoffprest Erik Pontoppidan i oppdrag å skrive en lærebok for konfirmasjonsopplæringen til bruk ved alle kirker og skoler i riket. Boken *Sannhet til gudfryktighet* inneholdt 759 spørsmål og svar med utgangspunkt i Luthers lille katekisme. Boken var ferdigstilt mot slutten av 1737. En av grunnene til at den kunne komme i stand så raskt var at den i så stor grad hadde andre av samtidens mange katekismeforklaringer til grunn, slik at mange med rette hevdet at Pontoppidan ikke var bokens egentlige forfatter, men dens redaktør.¹⁷⁵ Enkelte hevdet også at boken i så stor grad hadde Speners katekisme fra 1677 på 1283 spørsmål og svar som kilde og var så avhengig av denne at Spener måtte kunne kalles bokens opprinnelige forfatter.¹⁷⁶ Da boken var et bestillingsverk av kongen selv og var gått igjennom den formelle sensuren ved at Pontoppidan hadde rådført seg med blant andre E. Ewald, hoffprest Bluhme og professor Reuss om bokens innhold, og var blitt offentlig godkjent på kirkens og teologiens vegne av professor Langmach Leth,¹⁷⁷ startet arbeidet med å få den innført. Vaisenhuset hadde da i

---

¹⁷⁴ Koch og Kornerup, *Den Danske kirkes historie*, Bind 5, S. 163

¹⁷⁵ Koch og Kornerup, *Den Danske kirkes historie*, Bind 5, S. 182

¹⁷⁶ Aarflot, *Norsk Kirkehistorie*, Bind 2, S. 153

¹⁷⁷ Neiiendam, *Erik Pontoppidan II (1689-1735). Studier og bidrag til Pietismens Historie*, S.81

juli 1737 fått monopol på trykkingen av boken mot en årlig avgift på 1500 gratisseksemplarer til fattige barn.¹⁷⁸

Men til tross for den kongelige godkjenningen var det likevel enkelte steder særlig der biskopene selv hadde innvendinger mot boken, problemer med få enkelte prester til å benytte den. Størst uro ble det i Kolding hvor sogneprest Niels. P. Tøxen hadde gått imot sin nye biskop H. A. Brorson, som var en av den nye lærebokens varmeste tilhengere.

Sognepresten nektet og ta den i bruk da han mente den inneholdt falsk lære. Biskopen forsøkte i det lengste og overbevise sin sogneprest om og ta boken i bruk ved å imøtegå hans teologiske innvendinger. Da dette ikke førte noe videre frem ble saken til slutt klaget inn for det nylig opprettede general-kirke-inspeksjons-kollegiet. Her fikk man ett dilemma med hvorvidt man skulle undersøke Tøxens påstander og la boken undergå en ny sensur ved det teologiske fakultet. Noe Pontoppidan selv motsatte seg på det sterkeste, av berettiget frykt for hva de ortodokse teologer fremdeles representert der kunne finne på og la boken gjennomgå. Pontoppidan var såpass bekymret at han mot sedvane valgte å klage sin sak direkte inn for kongen, som jo allerede hadde gitt boken sin godkjenning. Dette førte frem og kompromisset ble at kollegiet istedenfor nedsatte en prosterett som skulle dømme i saken og avgjøre om hvorvidt Tøxen hadde vist ulydighet mot en kongelig befaling. Noe som ikke bare kunne medføre embetsfradragelse men i verste tilfelle kunne straffes med døden. Prosteretten ble i midlertid oppløst av kollegiet før den rakk og avsi noen endelig dom. Og kollegiet vedtok nå at Tøxen skulle få et halvt års betenkningstid på hvorvidt han ville gå med på å anta boken. Nektet han skulle det ansettes en kapellan i menigheten som skulle ta seg av katekismeopplæringen. Med denne dommen falt spørsmålene omkring den nye læreboken mere til ro. Av anklagene Tøxen hadde fremsatt mot boken var flere av de klassiske innvendingene mot pietismen fra ortodokst hold. Det var for lite tale om troen og rettferdiggjørelsen, og for mye snakk om helliggjørelsen, og man overvurderte sterkt menneskets evne til å gjøre gode og rettferdige gjerninger ovenfor Gud og overvinne sin egen syndige natur.

Et kanskje overraskende moment er at P. Hersleb, selv om han påla at boken skulle innføres i sitt stift, personlig hadde store innvendinger mot den og selv ikke brukte den når han

---

¹⁷⁸ Neiiendam, *Erik Pontoppidan II (1689-1735). Studier og bidrag til Pietismens Historie*, S. 82

katekiserte. Da han så det som en svakhet at barna ble bundet til stereotype spørsmål og svar, valgte han selv og katekisere fritt.¹⁷⁹ Han mente også at boken var for dyr i innkjøp og at den var for vidløftig til og brukes til å undervise barn. Han ønsket at det skulle utarbeides en forkortet utgave slik det var gjort i hertugdømmene. Det er ikke usannsynlig at Herslebs kritikk kan ha hatt like mye med hans personlige misnøye med Bluhme og Pontoppidan som med bokens innhold å gjøre, da denne jo i stor grad fulgte den hallensiske og kirkelige pietismes linje som Hersleb selv lå på.¹⁸⁰

I Danmark hadde boken sin storhetstid frem til Balles lærebog tok over fra 1791. Mens boken i Norge forble den uten sammenligning dominerende lærebok i rundt 200 år, og dens innflytelse her til lands blir nesten umulig å fastsette¹⁸¹, og kan vanskelig overvurderes. En av grunnene til at boken fikk en så mye lengre levetid og derfor antatt større innflytelse i Norge enn i Danmark tilskriver Michael Neiiendam, Hans Nilsen Hauge og den haugianske veknelsen på slutten av 1700 og begynnelsen av 1800 tallet. Denne, eller kanskje rettere sagt disse veknelsene hadde gitt Norge et langt større og også økonomisk mer fristilt, og derfor sterkere og mere høylytt kristent lekfolk, både blant bonde- og borgerstanden.

Pontoppidans lære ble liggende til grunn for den Haugianske dogmatikken og H. N. Hauges eget kristendomssyn.¹⁸² Også i Danmark var boken foretrukket blant mange kristne lekfolk og særlig blant de sterke jyder, en lekmannsbevegelsen på Jylland med slektskap til den Haugianske bevegelse, og som H. N. Hauge selv aktivt oppsøkte på sine reiser i Danmark, holdt man på Pontoppidan. Men i Danmark fikk aldri lekmannsvekkelsen den utbredelse og innflytelse som den gjorde i Norge, hvor boken holdt stand både mot opplysningstiden og den senere Grundtvigianisme. Og Pontoppidans forklaringer blir stående som en av de mest leste bøkene i landets historie.

Temaet edsavleggelse og dåpen som en tosidig pakt, som stilte store krav til mennesket og dets evne til å overholde sin del av avtalen, var som nevnt tidligere et konfliktområde mellom de ortodokse og pietistene. Dette temaet ble også tatt opp i Pontoppidans forklaringer § 667¹⁸³ «Hvorfor kalles dåpen en pakt?: *Fordi det inngås en gjensidig pakt i*

---

¹⁷⁹ Neiiendam, Erik Pontoppidan II (1689-1735). *Studier og bidrag til Pietismens Historie*, S. 88

¹⁸⁰ Koch og Kornerup, *Den Danske kirkes historie*, Bind 5, S. 183

¹⁸¹ Neiiendam, Erik Pontoppidan II (1689-1735). *Studier og bidrag til Pietismens Historie*, S. 81

¹⁸² Neiiendam, Erik Pontoppidan II (1689-1735). *Studier og bidrag til Pietismens Historie*, S. 103

¹⁸³ Pontoppidan, Erik. 1964. *Sannhet til gudfryktighet*. Lutherstiftelsen. Reistad & Sønn, Oslo. Side. 165

*dåpen, hvor Gud lover mennesket noe og mennesket lover Gud noe». Bokens pietistiske teologiske profil kommer også tydelig til uttrykk i dens distinksjon mellom den synlige og usynlige kirke. Med den utvortes synlige hop bestående også av hyklere og den troende kjerne av sanne kristne § 522. Den advarer også mot blind tillit til den utvortes gudsdyrkelse, kirkegang og sakramentene. Blind tillit til disse ting uten et botferdig hjerte klassifiserer han som avgudsdyrkelse § 70. Han fastholder at ikke alle døpte, men bare de døpte som tror kan bli salige §661. Et annet punkt hvor det blir rimelig å anta at Pontoppidans pietistiske grunnsyn må ha kunnet havne i konflikt med den mere sakramentale ortodoksien er når han snakker om hvordan Gud meddeler menneskene sin nåde; § 535 «Hvilket middel nytter Gud for å meddele menneskene syndsforlatelse?: *Sitt hellige evangelium. Han har gitt sine tjenere makt og myndighet til i hans sted å forkynne syndenes forlatelse*». Og § 536 «Ved hvilket middel oppnår menneskene på sin side syndenes forlatelse?: *Ikke ved noe annet en troen som griper den Herre Jesus, og i ham tar imot rettferdigheten av bare nåde*». Det at det her ikke refereres til sakramentene dåp eller nattverd, men bare forkynnelsen av evangeliet som mottas ved tro, må nødvendigvis ha virket fremmed på de ortodokse teologer og kunne trolig ikke falle i smak.*

Når det kommer til bokens innhold og dens verdi fra et samfunnsbyggende perspektiv er det ikke så rart at kongen godkjente dens innførelse. Boken understreker som sagt viktigheten av edsavleggelsen, og den innprenter svært sterkt viktigheten av lydighet mot øvrigheten. Den er innsatt av Gud § 164, og undersåttene er dermed for Guds skyld skyldige å lyde øvrigheten. I og med den store og langvarige utbredelse boken fikk i Danmark og særlig Norge har den nok hatt en ikke ubetydelig del i å forme det samfunnet vi enda lever i, i dag. Stadig vekk hører man de nordiske landene referert til som et tillitssamfunn. Selv om man skal være svært forsiktige med å tilskrive dette lutherdommen, pietismen eller Pontoppidans lærebok er det heller ikke urimelig og påpeke at de alle har gjort sitt for å forme det samfunnet vi lever i. Ett er i alle fall sikkert, om noen trodde på innholdet og bestemte seg for å leve etter Pontoppidans lære ville vedkommende med stor sannsynlighet vært til å stole på.

Intensjon og utvikling i pietistisk konfirmasjonspraksis

Utviklingen innen den pietistiske konfirmasjonen kom raskt og man gikk fort bort fra mange av de grunnleggende idealene fra pietismen. Mest dramatisk var det nok at man allerede

med forordningen av 1759 gikk bort i fra den mer fintfølede og forsiktige tilnærmingen til nattverden pietistene hadde hatt, og innførte nattverds tvang for alle konfirmanter søndagen etter at konfirmasjonen hadde funnet sted.¹⁸⁴ Også det friere pedagogiske idealet til pietistene som skulle fremme egen refleksjon og personlig tro ble gradvis i større og større grad fraveket, og fokuset gled over på en tørrere pugging og utenatføring av Pontoppidans spørsmål og fasitsvar. Michael Neiiendam påpeker at i tillegg til den positive innflytelsen boken har hatt ved å forme prester og kateketer i Danmark og Norge har den på enkelte også virket hemmende da de, «fandt alt velgjort, når de selv havde lært bogen udenad og der efter livet igjennem bankede dens innhold ind i børnene».¹⁸⁵ Dette har nok i stor grad vært med og bidratt til at begrepet katekismepugg og Pontoppidans forklaringer for mange har svært negative konnotasjoner. Siden konfirmasjonen var av så stor borgerlig betydning er det rimelig å anta at advarselen som fulgte med, om ikke å gjøre forskjell på konfirmanter ut i fra deres stand og gi de privilegerte noen form for forrang, ikke alltid ble fulgt like slavisk. Om noen med en viss formue og innflytelse hadde et barn som hadde vanskelig for å komme gjennom konfirmasjonsforberedelsenes nåløy, kunne det nok tenkes at en gave til presten var et nyttig virkemiddel. Å ikke bli konfirmert ville jo kunne få fatale følger, så for en litt kynisk prest ville kanskje dette kunne bli en kjærkommen biintekt. Til tross for alt dette besto den pliktige allmenne konfirmasjonen helt frem til 1911 i Norge og har fortsatt som en normerende tradisjon helt opp til våre dager. Som rekrutteringsgrunnlag for den Norske folkekirken og kristendommens stilling i vårt land vil dens betydning ha vært så stor at den trolig ikke kan fastsettes.

Kapittel 7 Avslutning

I denne oppgaven har jeg forsøkt å finne ut hva som kjennetegnet den epoken i dansk-norsk historie som kalles statspietismen. Jeg har prøvd og se på hva som var grunnen for, og konsekvensen av, noen av de mange reformer som kjennetegner perioden, med særlig fokus på gjeninnføringen av konfirmasjonen. Jeg har også forsøkt og se på hvilke forutgående hendelser som ledet frem til perioden, og litt på hvordan perioden henger sammen med den videre kulturhistoriske utviklingen, særlig den påfølgende opplysningstiden.

---

¹⁸⁴ Hareide, *Konfirmasjonen foreldet eller aktuell?* S. 63

¹⁸⁵ Neiiendam, *Erik Pontoppidan II (1689-1735). Studier og bidrag til Pietismens Historie*, S. 100

Jeg har sett litt på hva som var grunnlaget for at reformatorene stilte seg skeptiske til den rådende konfirmasjons praksis i den katolske kirke, og hvordan de stilte seg til den. Jeg har også sett litt på hvordan lutherdommen utviklet seg etter reformasjonstiden, og hvordan polemikken tilspisset seg og førte til en økt polarisering under den lutherske ortodoksien. Her synes jeg det blir tydelig at trettiårskrigens maktkamper, og behov for en sterk nasjonal og religiøs identitet for å finne samhold, og skille seg selv ut ifra fienden, er sentrale elementer. Det blir også tydelig at spørsmålet om en reformert konfirmasjon har vært levende både under reformasjonstiden, og gjennom hele ortodoksien. Dette da man gjennom praksisen med barnedåp, og den manglende dåpsopplæring dette medførte, så etter muligheter for å gi de unge en form for trosopplæring basert på katekismeundervisning, helst med ett avsluttende og bekreftende ritual før de mottok den første nattverd.

Jeg har også sett på hvordan den pietistiske bevegelsen vokste frem i ettertid av trettiårskrigen. Hvordan både de store lidelser krigen medførte, og den manglende evne den lærebevisste og dogmatiske og langt mere intellektualiserte ortodoksi, hadde til å møte menneskers behov for guds nærhet og en personlig gudsrelasjon i en slik krisetid, var blant de faktorene som muligens lå som et grunnlag for pietismen. Det blir også tydelig at pietismens fokus på individet og det personlige gudsforhold kom som noe nytt i en tid som var sterkt preget av kollektiv tankegang. Med en styrende klasse av adelige og geistlige som var de som tenkte ut ideer og fattet vedtak, mens resten av samfunnet i stor grad var begrenset til sin gruppetilhørighet, og med liten reel innflytelse og bestemmelsesrett, verken over samfunnsutviklingen eller eget liv. Pietismen brøt ikke radikalt med dette mønsteret noe både dens reformer som helligdagsforordningen, allmenn konfirmasjon, og kanskje frem for noen konventikkelplakaten tydelig viser. Men samtidig var deres økende aksept for en begrenset samvittighetsfrihet i religiøse spørsmål, og i det minste prinsipielle motvilje mot bruk av tvang i religiøse spørsmål. Samt ikke minst deres fokus på skolen og den allmenne utdanning, og opplysnings betydning for den enkeltes nødvendige tilegnelse av en personlig kristen tro, relativt nye tanker i tiden. Dette kan svært gjerne både med den økte aksept for, og forståelse av individet og dets rettigheter og behov, og ikke minst det økte opplysningsnivået, som til en viss grad må ha kommet som en naturlig konsekvens av

forsøkene på å få til en allmueskole, ha vært med og lagt grunnen for den kommende opplysningstiden.

Når det kommer til selve konfirmasjonen blir det klart at dette var en reform som fikk dyptgående følger for samfunnsutviklingen i Danmark og Norge. Den har utvilsomt styrket befolkningens relasjon til den institusjonaliserte kirken, og kan godt være en del av forklaringen på at folkekirken fortsatt står ganske sterkt i vårt land, tiltross for den voldsomme sekulariseringen vi har sett av samfunnet de siste tiår. Det ble også den viktigste faktoren i starten av arbeidet for en allmenn skolegang for barn, særlig her i Norge. Slik sett har den gjort et kanskje uvurderlig bidrag til at også vi fikk en relativt lesekyndig og opplyst befolkning på et kritisk tidspunkt i historien, og ikke ble hengende for langt etter resten av det kontinentale Europa. Innføringen av Pontoppidans lærebok har også vært med og gi mang en konfirmant innføring og opplæring i en solid Luthersk og evangelisk kristendom, med en solid moralsk verdiforankring og krav til et ærlig og oppriktig levevis. Selv om dette også har kunnet føre til det som til tider kan ha blitt destruktiv selvransakelse og religiøs tungsinn, og kanskje opplevdes for trangt for noen, eller også kan ha ført til hykleri og moralsk anklageri, så har boken gitt sin enorme utbredelse og lange virketid utvilsomt også vært med på å forme samfunnet på en positiv måte som vi enda kan se spor etter i dag.

Ett annet element jeg synes kom frem i løpet av oppgaven var hvor fort det blir misforhold mellom et ideal og den faktiske virkelighet når ting skal settes ut i praksis. Det blir tydelig med det prinsipielle forholdet pietistene hadde til individets frihet, og bruk av tvang i religions spørsmål, og de faktiske reformer som ble iverksatt som helligdags forordningen og konventikkel plakaten. Og mønsteret blir også tydelig når man ser det friere pedagogiske idealet pietistene hadde egentlig hadde mens praksisen i stor grad utviklet seg til pugging av Pontoppidans spørsmål og svar som ferdiglagde dogmer.

Ett element jeg synes kom frem i oppgaven, og som faktisk kan være litt skremmende, er hvor lett det oppstår ufred og splid innenfor religiøse retninger, og hvor stort skadepotensiale dette kan ha. Man kan da starte med og tenke på ortodoksien og pietismen som begge er innenfor den samme lutherdom men havnet i konflikt med hverandre over lærespørsmål. Men også innenfor pietismen fikk man jo den kirkelige hallepietismen som havnet på kant med herrnhuterne, og på siden av dette de radikalpietistiske retningene som heller ikke var noen entydig gruppering. Men som om ikke det var nok ser vi og at det

innenfor den kirkelige pietisme som ble den normerende retningen, oppsto heftige motsetningsforhold, da rundt det som må kunne anses som relativt små spørsmål, men tydelig sentrert rundt sterke personligheter som Bluhme, Hersleb, og Pontoppidan. Dette er et av de fenomenene jeg vil begrunne at eneveldets innførelse i stor grad var det som måtte til for å gjøre de omfattende pietistiske reformer mulige, hadde ikke kongen hatt den nødvendige autoritet til bare å gjennomføre sin vilje, uten for mye frykt for hva adel eller folket tenkte, tror det hadde blitt vanskelig og få gjennomfør så omfattende og blant mange også upopulære reformer.

Når det kommer til kildene jeg har brukt i oppgaven har de i stor grad gitt et samstemt bilde av den epoke og de hendelser oppgaven tar for seg. En liten ting som kan være verdt å merke seg, er at de danske kildene ser ut til å gi en litt mere positiv fremstilling av hva den pietistiske epoken og gjeninnføringen av konfirmasjonen fikk å si for allmueskolen og utbredelsen av lesekyndighet i befolkningen, enn de norske. Det kan også merkes at det samme blir tilfellet når man sammenligner de kirkehistoriske verkene med de sekulære historieverkene. Det første kan nok naturlig forklares med at allmueskole og konfirmasjon av økonomiske, geografiske og andre årsaker, lettere lot seg gjennomføre i Danmark enn i Norge, og at man derfor mye raskere så resultater av det. Det andre spørsmålet kan jo kanskje være et lite tegn på at selv dyktige historikere, ikke nødvendigvis alltid er helt inhabile, og noen kan jo ha hatt et underforliggende og ikke nødvendigvis veldig bevisst ønske om å fremstille det kirkelige og religiøse arbeidet i enten ett litt mere eller mindre positivt lys enn det strengt tatt fortjente.

Apendix

Konfirmasjons forordningen av 1736

Kong Christian den Siettes II. Forordning, Angaaende den tilvoxende Ungdoms Confirmation og Bekreftelse udi deres Daabes Naade.

Vi Cristian den Siette, af Guds Naade, Konge til Danmark og Norge, &c. &c.

Giøre alle vitterligt, at saasom Vi efter god og grundig Overleggelse, som og efter nogle af Vores Biskopper efter Ordre allerunderdanigst til Os indgivne

Betænkning, have fundet, at det kunde være Vore kiære og troe Undersaatte, og i

sær den opvoxende Ungdom til Gavn og Opbyggelse, i Fald den alt for temmelig lang Tiid siden hidset og her i Christenheden indførte, ja og i mange Evangeliske Meenigheder, særdeles udi Vore Hertugdømmer og Herskaber allerede brugelige Børns Confirmation, eller offentlige Bekræftelse udi den dem i Daaben skienkte Naade, de Børns, nemlig, som Første Gang ville gaae til HErrens Bord, ogsaa blev introduceret og kom i Gang udi begge Vore Riger Danemark og Norge, endel paa det man desmeere kunde forberede Ungdommen til saa Helligt et Verk, som Alterens Sacramentes Brug er, saavel som med Eftertryk opvække dem til bestandig Troeskab i den Naade, som de have annammet i Daaben, men endeel og, at man kunde erindre de fuldvoxne om den Pagt, de ere traadne i med GUD udi Daaben, og det Løfte deres Faddere der have gjort for dem, og man paa saadan Maade kunde faae den gandske Meenighed sin Pligt alvorligen indskærpet, og kunde give dem en herlig Andledning til nogen god og frugtbarlig Opbyggelse i deres Christendom. Saa er det Vores Allernaadigste Villie og Befaling, at dette Christelige, gamle, opbyggelige og priiselige Verk paa denne Maade, som her er foreskrevet, skal indrettes udi alle Meenighederne i begge Vore Riger, og at der bestandig skal holdes derover, nemlig:

1. Skal Børnenes Confirmation og Indvielse saavel som deres offentlige Examen og Prøvelse, være en almindelig Regel og skyldig Pligt, som alle Børnene udi Menigheden, ingen undtagen, af hvad Stand og Condition de end maatte være, skal nødvendig være bunden til, paa det ikke Persons Anseelse skal gjøre nogen Spliid udi Menigheden.

2. Skal ingen Børn til Confirmation blive antagen, hvilke ikke tilforne ere blevne holden til Skole¹ og underviiste udi de nødvendigeste Christendoms Stykker, etter hvor der endnu ikke ere nogle offentlige Skoler blevne indrettede udi Menigheden, der maae de dog først af Klokkeren eller et andet bequemt Menneske være anførte til at kiende GUD, førend de til sidst af Præsten² blive Catechiserede, examinerede og confirmerede.

3. Og som mange Forældre her udi ofte forglemmer deris Pligt, at de ikke i Tiide lader deres Børn undervise, saa skal Læreren udi Meenigheden vel give Agt paa, om saadanne Børn, som snart tænke til at gaae til Guds Bord, (hvilke han og i Tiide maae gjøre sig et Register over saavit mueligt er) af deris Forældre ere blevne

holdte til Skole, og i Fald de der udi ere forsømmelige, dennem da der udi opmuntre; Men i Fald de paa ingen slags Maade have villet lade deres Bøn underviise, og Børnene naar de kommer frem, blive befundne u-dygtige, da skal Læreren afholde dem fra Confirmationen, indtil de have faaet nogen bedre Underviisning.

4. Skal Læreren selv, ikke alleene udi de ordinaire Examinibus udi Kirken ved Spørmaal og Giensvar fornemmelig og frem for andre øve den Ungdom, der fremstilles til Confirmation, men end og udi det Aar tilforn, førend han mener de vil komme, undertiden, ligesom hans Embedes Omstændigheder kand taale, lade dem komme til sig i sit Huus, for at underviise dem i deres Christendom, og det saaledes, at de ikke alleene blive anførte til at fatte den Bogstavelige Mening af de fornødenste Troens Articler, men end og blive opmuntrede til at faae fat paa den levende Kundskab der af, og at føre dem i Øvelse, paa det at Ungdommen, kand ved det GUDs Sandheder blive dem ret opvækkelig og alvorlig forestillede og inskærpede, opvækkes til at give Sandheden Rum, og de maae der ved bringes til en ret Smag og Aandelig Erfaring til at efterfølge den i deres Liv og Levnet, og saa med et Ord, bringes til en sand Hiertens og Sinds Forandring.

5. Hvad Tiiden til Confirmationen angaaer, saa bliver, efter den første Kirkes Exempel, den første Søndag efter Paaske Qvasi modo geniti¹ kaldet, dertil forordnet, men hvor Meenighederne ere store, kan endnu den Første Søndag efter Michaelis,² eller og hvor Meenighederne ere overmaade store, maa ogsaa den Første Søndag efter Nyt-Aar dertil bestemmes; Og have Læreren efter sin Skiønsomhed at see derhen, at ikke alt for mange blive antagne til Confirmation paa eensgang, og at der ved meere bliver reflecteret paa deres Dygtighed, end paa deres Aar. Paa disse til Confirmationen forordnede Dage, skal Præsten, den Dag Confirmationen skal forrettes, indrette sin Prædiken paa det allerkorteste, sa at GUDs Tieneste med Pædiken, Sang og Confirmation i alt kand være til Ende paa den ellers sædvanlige Tiid, at ikke Meenigheden skal vorde opholdet, eller tage Anledning at gaae af Kirken, førend Confirmationen og ald GUDs Tieneste er til Ende, til hvilken Ende Vi Allernaadigst ville, at ingen Communion paa de Dage Confirmationen forrettes, skal være, men i Vores Kongelig Residentz-Stad Kiøbenhavn, og saadanne Stæder, hvor Meenighederne ere store og hvor det kunde

behøves, kan da Communionen, i Stæden for til Høymesse, paa samme Dage forrettes til Froe-Prædiken.

6. Naar den Tiid paa Aaret nærmer sig, da Confirmationen og Bekræftelsen udi Daabens Naade skal vorde foretaget, skal Forældrene i Tiide lade Læreren viide, at de have Børn, som skal til Confirmationen, men han skal lade dem komme til sig i sit Huus, at han kand erfare, hvorledes de ere grundede i deres Christendom, og dennem der udi examinere og underviise; Hvor mange Uger før Confirmationen, saadant skal skee, overlader man billig til enhver Læreres Skiønsomhed, at han maae viide at rette sig efter de Omstændigheder hans Meenighed staaer udi, og eftersom deres Trang udkræver; men i det mindste, skal saadant skee er Fierding-Aar for ud, og tvende Gange i enhver Uge; Paa de Stæder, hvor ikke to eller fleere Prædikener indfalder, eller Embedets Forretninger ikke ere saa mange, kand Læreren tage Børnene om Søndagen efter Prædikenen, og i Fasten efter Passions Prædikenen i Ugen hiem i sit Huus, og dennem der undrviise, saasom Børnene ofte ere meget langt fraværende, og de andre Dage, have deres Arbeyde at forrette.

7. Hvad Underviisningen i sig selv angaaer, da maae Læreren der ved beflitte sig paa største Tydelighed og Venlighed, og at han, naar han fremsetter de Guddommelige Sandheder, da immerfort lader løbe nogle Opvækkelser ind med til at øve sig flittig der udi, spørger Ungdommen iblandt ad, om de ikke har erfaret og merket noget af den eller den Sandheds Kraft paa deres Siæle; og ligesom han dem alle tilsammen underviiser, saa bør han nu og da, tage et og andet Barn for sig i sær, og spørge det om sin Siæls Tilstand, hvad det merker hos sig af Omvendelse og Troe, og i Fald han veed om et eller andet Barn, hvad Synder det i sær kand være tilbøyligst til, og hvad særdelis, Omstændigheder det kand staae udi, saa maae han af forbarmende Kierlighed foreholde samme Barn sin Siæls elendige Tilstand, og enten give det Anledning til en sand Omvendelse, eller og stadfæste det udi det Gode.

8. Skulde Læreren, efter noksom Underviisning finde, at de eller de Børn ikke vare i den Stand, at han kunde lade dem komme til Confirmation, bør han i ald Venlighed forestille dem og deres Forældre saadant, overbeviise dennem der om, og raade dem at sætte saa vigtig Verk op til næste Tiid igien, og saafremt de ikke vil lade sig

bevæge med det Gode, da viise dem bort, dog med Forsigtighed, at hvad han udi dette Fald gjør, han altid er vis paa, det at kunde forsvare, saasom Barnet eller dets Forældre kand paa behørige Stæder besværges sig over Læreren, saafremt de finde sig aabenbare af hannem graverede; Men de Børn, som han finder dygtige og beqvemme, dem skal Læreren, naar det nærmer sig imod Confirmations Dagen, underviise om Confirmationens Natur, Beskaffenhed og Vigtighed, at de nu selv skal igientage og stadfæste den Pagt, som Fadderne ved deres Daab have gjort for dem, og at de nu i disse Dage vel maa prøve sig for HERren, hvorledes de have holdet deres Daabes Pagt, om de befinde sig i den Stand, som GUD ved Daaben haver sat dem udi, saasom de ellers ikke vare værd at komme frem for HERren og for nogen Christen Meenigheds Ansigt.

9. Læreren have 8te Dage tilforn at give Menigheden den forestaaende Confirmation tilkiende; Men paa Confirmations Dagen skal han selv med Fliid tage Anledning udi sin Prædiken til at tale om denne Sags Vigtighed, og at opvække den gandske Meenighed til en hjertelig Forbøn for dem, som da skal vorde confirmerede, til hvilken Ende han bør selv paa Prædikestoelen paakalde GUD, tillige med Meenigheden, udi en bevægelig Bøn.

10. Naar Confirmationen skal angaae, da skal efter Prædiken og strax før den Gudelig Confirmations Forretning, begyndes at siunges: **I Jesu Navn skal ald vor Gierning skee!** eller: **Kom GUD Skaber O Hellig Aand!** Derpaa lader Læreren Børnene op for Alteret, eller og han gaar ned paa Kirke-Gulvet, og lader Drengene staae paa den eene, og Pigerne paa den anden Side, saa begynder han da denne Hellige Forretning med en hjertelig Bøn, holder en kort Tale, uden vitløftig harangveren, saasom hans Embede da fornemmelig er, ved Spørmaal, at give Børnene Anledning til at gjøre den gandske Meenighed reede for det Haab, som er udi dem; Men udi Overhøringen i sig selv, gaaer han enten Catechismi fem Hovedparter igiennem, eller han tager Saliggjørelsens Orden for sig, eller og Poenitenses Parterne, og søger at faa dem de øvrige Troens Articler indprættede; Herpaa gaaer han fra Barn til Barn, og ikke af Passion eller Affecter, gaaer et eeneste forbi, saasom hvert Barn maae lade Menigheden høre, hvad det haver lært; Er det et Barn, som ikke kand svare til et eller andet Spørmaal, da gaaer han det forbi, og spørger det andet derom, som staaer næst ved, og det uden at beskæmme

det andet Barn med noget Ord for Menigheden, saasom Læreren ved dette hellig Verk, overalt maae holde sig fra ald Partiskhed og Persons Anseelse; Og formerker han, at Børnene ikke svarer tydelig og forstaaelig nok, saa opmunterer han dem med Sagtmodighed til at tale frit, høyt og saa Folk kand forstaae det.

11. [a] Naar Examen er forbi, da gaaer Læreren til Confirmationen i sig selv; Til hvilken Ende han foreholder Børnene, hvor vigtig deres Daabes Pagt er, giver dennem tilkiende, at de nu selv skal igientage det, som Fadderne ved deres Daab, forhen have tilsagt og gjort GUd Løfte om paa deres Vegne, og slikt opvækker han dem til, vel at betænke; Derpaa tilspørger han enhver i Særdeleshed, om han af gandske Hierte forsager Diævelen og alt hans Væsen og alle hans Gierninger (hvilke maae først vel forklares, hvad det haver udi sig) dernest om han af gandske Hierte troer paa GUd Fader, Søn og Hellig Aand (efter at han først vel haver forklaret den saliggjørende Troes Natur og Egenskab) for det tredie, om han vil blive udi saadan sin Daabes Pagt indtil sin sidste salige Ende, saa maae han saadant med et tydelig Ja stadfæste og bekrefte, og give hannem sin Haand derpaa; Naar Confirmandus saadant haver gjort, legger Læreren efter Christi Exempel hans Haand paa Barnets Hoved, og gjører han omtrent saadan en kort Bøn.

[b] Den Tre-Enige GUD, som fordem haver antaget dig til sit Barn udi den Hellige Daab, og gjort dig til en Arving til det evige Liv, Han vilde opholde dig udi saadan din Daabes Naade, indtil din salige Ende; Han give dig Bestandighed i din Troe, din Siæl til Salighed.

[c] Naar saadan Indvielse er skeed ved et hvert Barn, holder Læreren en kort Tale, og viiser der udi Børnene, først hvad de nu have gjort og gievnet GUd Løfte om, og saadant er en Formelle Eed for HERren, hvorunder de saa meget meere ere forpligtede til, desto troeligere og fastere at holde den fornyede Pagt, saa og aldrig nogen Tiid at forlade den sande Evangeliske Religion, eller i deres Liv og Levnet, at viige af fra de Sandheder, der udi indeholdes, hvilke de nu har bekiendt, og soret sig til. For det andet skal Læreren opvække de kiære Børn, til en sand hiertelig Taknemmelighed imod GUd, for den Naade, som GUd dennem udi deres Daab haver ladet vederfare, og for den dem nu forleende Kundskab om den rette Vey til Livet, og at dennem nu og skal vederfares Naade, at de mange annammes iblant

deres Tal, som nyder Sted ved JESu Bord; For det tredie formaner han dennem og hiertelig til, vel at betænke deres Daabes Pagt, den de nu haver giort Eed paa, og at lade all Verden see og kiende, at de ere blevne GUDs Bunds Forvante, og til den Ende at lade deres sande levende Troes, og en retskaffen Christendoms Lys skinne og lyse for all Verden, at de maae see deres gode Gierninger og priise deres Fader i Himmelen; Hvad Tiid de Confirmerte Børn derpaa kand gaae til GUDs Bord, det maae overlades deels til deres egen Attraa og Drift, deels til deres Forældres Villie, men deels ogsaa til deres Læreres Gotbefindende, og omskiønt Læreren vel maae raade Børnene at de endnu fremdeles skulle komme i Catechisation med andre Børn, saa forundes dem dog der udi deres Frihed; Men dertil skal Læreren hiertelig formane og forbinde alle Confirmerte Børn, at de aldrig uden sand Prøvelse og Forberedelse komme frem til HERrens Bord, og at de for alting stræber efter udi Omvendelse og Bøn at bringe det dertil, at de den Første Gang maa gaae dertil med inderlig Hiertens Bevægelse, saasom saadant vilde give en kraftig Indtryk i deres Siæle, saa længe de levede; Er der fleere end een Lærere udi Menigheden, bliver Børnene ved Confirmationen givet den Frihed, at de maae gaae til Skrifte, hos hvilken Lærere de vil; Naar denne Forretning med Børnene er til Ende, skal Læreren opmuntre den gandske Meenighed til hiertelig Taknemmelighed og Lov og Priis for den herlige og store Naade, som disse Børn er vederfaret, saavel som og til en andægtig Forbøn for disse kiære Børn, at de maae voxe og blive bestandig udi alt Got; Fremdeles giver Læreren, samtlige sine Tilhørere en Opvækkelse i Samvittigheden, hvor vidt de vel har holdt det Løfte de fordum have giort ved deres Daab, opmuntre dem til at holde det Løfte de fordum have giort ved deres Daab, opmuntre dem til at omvende sig, og efter JESu Villie, at blive som Børn; Forældrene formaner hand hiertelig, at de skal takke GUD for deres Børn, at de skal styrke dennem udi alt Got, at de skal holde dem, til at komme i den offentlige Catechisation, og altid gaae dem for med et got Exempel, og for ingen Deel med forargelige Ord og Gierninger, drive den værdige Hellig Aand, som nu hviler paa deres Børn, ud af deres Hierter, og derved blive til Siæle-Mordere. Hvorpaa hand skal slutte alting med een hiertelig Bøn saaledes som efterfølger:

[d] **Ævige og Almægtige GUD vor HERres JESu Christi og vor Fader**, af hvilken ald Faderlighed kaldes i Himlene og paa Jorden... Amen.

[e] Og derpaa, **Fader Vor!** og **HErrens Velsignelse!** Og efter at samme Hellige Forretning saaledes er til Ende, siunges: **Mit Barn frygt Den sande GUD!** eller: **GUD Fader udi Himmerig Sin Villie Han os kiendte;** Derpaa læses af Degnen den sædvanlige Bøn i Chors-Dørren, hvormed den heele GUDS Tieneste for den Gang bliver besluttet og skal være til Ende.

12. Hvad Lærerne angaaer, som Confirmationen skal forrette; Saa skal Forældrene paa saadanne Stæder, hvor det findes meere, end som een Lærere (thi hvor der ikkun er een Lærere, der beholder hand Examen og Confirmation) have den Frihed at de maa sende deres Børn til hvilken Lærere de vil, den samme underviiser nu Børnene hiemme i sit Huus; Men ved Confirmationen, examinerer enhver Lærere sine Børn, som hand haver underviist, og det efter den Orden, som er imellem dem i Henseende til deres Embeder, den eene lader den anden have Tiid dertil, den eene confirmerer eengang, den anden en anden gang; Paa de Stæder, hvor det hidindtil har været brugeligt, at give noget for deres Examen, som Første Gang vil gaae til GUDs Bord, der maae endnu fremdeeles enhver Lærere beholde dette for sit Arbyd, dog saaledes, at de Fattige vorde forskaanede; Men paa saadanne Stæder, hvor sligt ikke hidindtil har været brugeligt, maa Menigheden ikke med nogen nye Paalæg vorde bebyrdet; Og det som i Almindelighed er at merke, er dette, at denne Hellige Forretning skal Lærere udi alle Omstændigheder indrette til Menighedens Opbyggelse; Men Tilhørere med Hellig Andagt omgaaes den; Hvorefter de Vedkommende sig allerunderdanigst haver at rette, ey giørendes herimod, eftersom forskrevet staaer, Hinder eller Forfang i nogen Maade, under Vor Hyldest og Naade; Og byde og befale Vi hermed Vores Stadtholder i Vort Rige Norge, Grever, Stift-Befalings Mænd, Friherrer, Biskopper, Amtmænd, Landsdommere, Laugmænd, Præsidenter, Borgermestere og Raad, Fogder og alle andre som denne Vores Forordning under Vort Cancellie-Seigl tilskikket vorder, at de den paa behørige Stæder saavel som og af Prædikestolene til alles Efterretning strax lader læse og forkynde. Givet paa Vor Slot Fredrichsberg den 13 Januarii Anno. 1736.

Under Vor Kongel. Haand og Signet. **Christian R.**

Litteratur

Aarflot, Andreas. *Norsk Kirkehistorie. Bind 2*. Reistad & Sønn, Oslo. 1967.

Bang A. Chr. *Den norske kirkes historie*. Gyldendalske boghandel nordisk forlag. Kristiania. 1912.

Bergmann Lorenz. *Kirkehistorie, Bind 2*. P.Haase & Søns Forlag. København. 1973.

Hareide, Bjarne. *Konfirmasjonen foreldet eller aktuell?* Forlaget Land og Kirke. Oslo. 1971.

Koch Hal og Kornerup Bjørn. *Den danske kirkes historie. Bind 4*. Gyldendalske Boghandel Nordisk Forlag, København. 1959.

Koch Hal og Kornerup Bjørn. *Den danske kirkes historie. Bind 5*. Gyldendalske Boghandel Nordisk Forlag, København. 1951.

Mykland, Knut. *Norges historie, Bind 8, den lange fredstiden*. J. W. Cappelles Forlag as. Oslo, 1988.

Neiiendam, Michael. *Erik Pontoppidan I (1689-1735). Studier og bidrag til Pietismens Historie*. G. E. C. GAD, København. 1933.

Neiiendam, Michael. *Erik Pontoppidan II (1689-1735). Studier og bidrag til Pietismens Historie*. G. E. C. GAD, København. 1933.

Pontoppidan, Erik. *Sannhet til gudfryktighet*. Lutherstiftelsen. Reistad & Sønn, Oslo. 1964.

Welle Ivar. *Kirkens Historie, Bind 1*. Lutherstiftelsens forlag. Oslo. 1929.

Nettsteder:

[http://denstoredanske.dk/Sprog, religion og filosofi/Filosofi/Oldtidens filosofi/adiafora](http://denstoredanske.dk/Sprog,_religion_og_filosofi/Filosofi/Oldtidens_filosofi/adiafora)

[http://denstoredanske.dk/Dansk Biografisk Leksikon/Kirke og tro/Biskop/Peder Hersleb](http://denstoredanske.dk/Dansk_Biografisk_Leksikon/Kirke_og_tro/Biskop/Peder_Hersleb)

<https://no.wikipedia.org/wiki/Rytterskole>

